

SHIKSHAN PRASARAK MANDAL MUL'S
KARMAVIR MAHAVIDYALAYA, MUL

DIST. CHANDRAPUR, STATE MAHARASHTRA - 441224

Affiliated to Gondwana University, Gadchiroli

(NAAC Accredited "B" CGPA: 2.12)

Email : kmvmahavidyalayamul@gmail.com

Website: webapp.kmvmul.ac.in

Phone no: 07174 220238

Address: Near Railway Crossing,
Chandrapur Road, Mul

SELF STUDY REPORT
2017-18 to 2021-22

Criterion III

Research, Innovations and Extension

METRIC-3.3.1

Metric Name: Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the last five years

CRITERIA 3

3.3.1

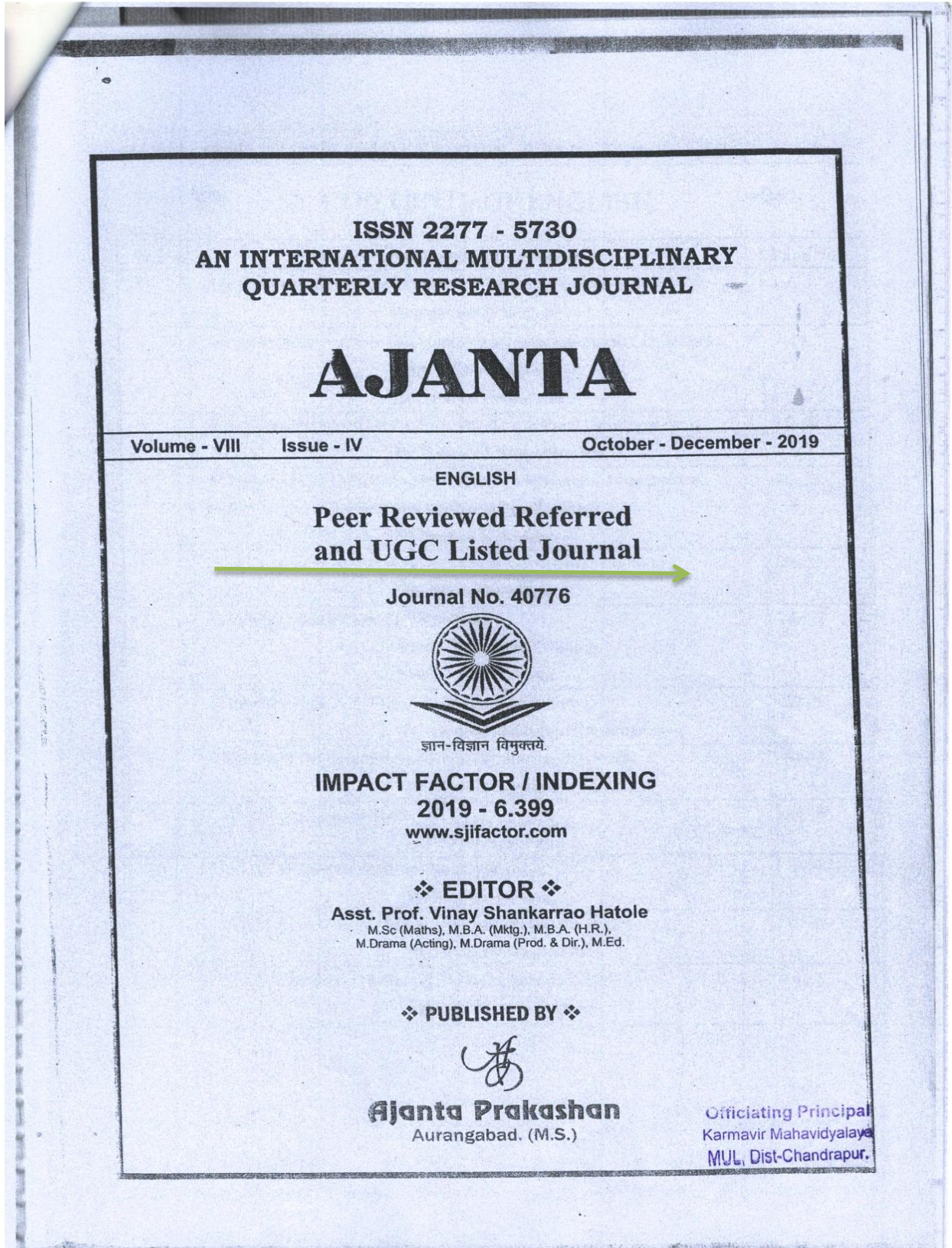
Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC care list during the last five years

ADDITIONAL INFORMATION

CONTENTS

SR NO	EVIDENCE PARTICULARS (UGC CARE LIST JOURNALS)	No. of Papers	PAGE NO
1	Prof. Ganpat S. Aglave	2	4 - 13
2	Prof. Gajanan R. Ghumade	2	14 - 25
3	Dr. Ujwala T. Kapgate	1	26 - 36
4	Dr. Kewal H. Karhade	1	37 - 39
5	Dr. Vibhavari B. Hate	1	40 - 51
6	Dr. Anita D. Walke	2	52 - 68

Prof. Ganpat S. Aglave

CONTENTS OF ENGLISH

Sr. No.	Name and Author Name	Page No.
1	Agriculture and Rural Development: Challenges and Remedies Rajeshkumar W. Soor	1-6
2	Sustainable Agricultural Development in India: Issues and Challenges Rupeshkumar Raut Dr. Sharyu Potnurwar	7-14
3	Role of Forest Industries Produce: Bamboo in Rural Development Dr. Nagsen J. Shambharkar	15-19
4	Management and Marketing Strategies of Multinational Companies in the Context of Agricultural and Rural Development Vedanand K. Almast	20-23
5	New Insights for Development of Allied Activities to Agriculture Mr. Hivraj Isru Raut	24-29
6	Gandhian Idea of Rural Development Prof. Chaturdas J. Telang Prof. Anand C. Wele	30-32
7	Globalization and its Impact on Indian Agriculture Dr. Gadekar Buddhaji Pandurang	33-39
8	Sustainable Agricultural and Rural Development: A Study Dr. Shivaji Haribhau Chavan	40-47
9	Agriculture Sector in India Asst. Prof. Sarange A. R.	48-49
10	Role of Technology in Rural Development Pankaj W. Borsare	50-54
11	Rural Women Empowerment - A Realities and Challenges Mr. Vinod M. Badwaik	55-60
12	Types of Modern Farming: A Rid for Farmers Suicides Ganpat Shriram Aglave	61-63

Officiating Principal
 Karmavir Mahavidyalaya
 MUL, Dist-Chandrapur.

12. Types of Modern Farming: A Rid for Farmers Suicides

Ganpat Shriram Aglave

Asst.Professor, (NAAC and IQAC Co-ordinator), Mul.

Abstract

Farmers are the backbone of our country. The present research paper depicts farmers social and economical status in society. Being a son of farmer I have intact intimacy with them and with their status in society. No nation can not have a progress without considering farmers sacrifice for their nation. I am of the opinion they are becoming marginalized into educated eyes. In past farming had golden days where those days have gone? Why educated one cant go for farming? Such and many more questions strike me every time, and here this article helps to understand the answers of these questions. Many farmers are committing suicides day by day and it has to stop completely. All we need to find out concrete solution to stop it. In ancient era farming had placed at first in profession and at present it goes at last. Then who is responsible? What factors are responsible which made farming at lower stage. All these questions are answerable but no one has time to change it.

Keywords: Farming, suicides, policies, drought, remedies, causes, etc.

Research Paper

The purpose of writing this research paper is to enlighten the life of actual farmers around us. There are kinds of farming we come across in our country. Farming has its own reputation till date but view to look up on changed in modern days. Government makes different policies to uplift lives of farmers but failure lies in its implementation as we know well. Policies are divided in to categories such as primary, secondary and tertiary processes in agricultural production. There are many causes which are responsible for farmers suicides such as low product prices, private money lenders, poor irrigation and many more. No doubt there are small number of farmers commit suicides due to their own problems such as debt and alcoholic condition but as of my opinion government policies and our views to look upon farming matters a lot and until and unless we are not ready to change it farmers may not get their status in society.

As we have glance at the strength of farmers suicide in our county which is terrible one. RTI data reveals that over 15000 farmers committed suicides in Maharashtra from last 6 years. Where Maharashtra is one of the reputed states in the country. Instead of stating huge statistics of their suicides here I want to give importance of its causes. One of the major reasons of farmers suicide is government failed in making policies it is bitter but we need to accept it. The next cause of farmers' suicides is cost production. Minimum cost production of farmers' goods like sugarcane, soya bean, groundnut etc. Didn't hike as compared to other profession. How much for farmers and others here no need to explain it. As far as my knowledge is concerned farmers must not depend on farming only for their livelihood. This is so called concrete solution to stop farmers' suicides. It means alternative source of income will save farmers life absolutely. If we have survey of suiciding act where farmers depend on farming only their suicidal percentage is high. Drought, debt, failure policies are some of the reasons of it but above is also the major one. More than 80 % of Indian farmers have land holding below 2 hectors which is mostly depend on nature. So there is uncertainty for economical growth, on other hand farming for those farmers is a single profession from their ancestors. So they are ethically bound this profession.

The national commission of farmers chaired by professor M.S.Swaminathan which has given many suggestions and remedies but still suicide attempts are increasing. This commission's major suggestion is land reforming which is very very important in modern days also. Pesticides and fertilizers eventually leads to decrease the fertility of land. Gradually this suggestion by Swaminathan commission is kept aside to save hunger of increasing population where as we couldn't find alternative for the same. Land reforms are necessary to address the basic issue of access to land for both crops and livestock. Land holding inequality is reflected in land ownership. This is one of the reasons of their suicide. Small farmers cant depends on farming so he has to adopt alternative source of income livelihood and this can be a major remedies for them.

Conclusion

Modern farmers must be educated. Means educated people pour their interest in farming. We must accept farmers are the pillars of our society. Concrete policies are expected from government and their proper implementation. People from other profession must respect

farming profession. Farmer must incline towards pastoral farming instead of traditional one. Through training to farmers need to imbibe that life is most important anything else.

Bibliography

- www.ruralindiaonline.org
- NCRB report-farmers suicides 25 march 2019
- "M.S.Swaminathan commission for farmers" www.prsindia.org
- "National commission on farmers 3rd report". agricoop.nic.in

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

GOVT. OF INDIA RNI NO.: UPBIL/2015/62098

UGC Approved Care Listed Journal

ISSN
2229-3620

ZIS

SHODH SANCHAR

Bulletin

An International
Multidisciplinary
Quarterly Bilingual
Peer Reviewed
Refereed
Research Journal

Vol. 10

Issue 39

July to September 2020

Editor in Chief

Dr. Vinay Kumar Sharma

D. Litt. - Gold Medalist

sanchar
Educational & Research Foundation

17.	RISE OF ALTERNATIVE MEDIA FOR HUMAN DEVELOPMENT	Tejaswini Ranganath Kamble	97
18.	THE IMPACT OF KISAN SAMRIDDI YOJANA AMONG FARMERS IN INDIA	Dharavath Kota	101
19.	MANIFESTATIONS OF MATERNAL ARCHETYPE IN KISHORE KALE'S AGAINST ALL ODDS	Dr. Sunil Ganpat Baviskar	104
20.	AWARENESS, ATTITUDE AND PRACTICES TOWARDS PANDEMIC COVID-19 AMONG COLLEGE STUDENTS IN UDUMALPET	Dr. K. Umamageswari R. Beena	109
21.	AN INTIMATE RELATIONSHIP OF KAIKADI COMMUNITY WITH NATURE	Mr. Ganpat Shriram Aglave	115
22.	ELECTRONIC MONITORING: THE RISING TREND AT WORKPLACES POST COVID-19	Priyanka M. Jha Dr. Kalpesh P. Prajapati	118
23.	THE SUPERMIND ACCORDING TO SRI AUROBINDO : CONSCIOUSNESS IN THE COSMIC EVOLUTION	Saji Thomas	123
24.	IDENTITY OF WOMEN IN BHARATI MUKHERJEE'S JASMINE	Bhagyashri Shrimant Pawar	128
25.	CONCEPT OF "ONE NATION, ONE ELECTION" IN DEMOCRATIC INDIA	Sudha. U	133
26.	STRESS MANAGEMENT AMONG INTERMEDIATE STUDENTS : CAUSE AND CONSEQUENCES	N. Suhasini Dr. Tejeswara Rao. G	136
27.	THE PROBLEM OF RIVER EROSION AND ITS IMPACT ON MIGRATION IN ASSAM	Ebrahim Ali Mondal	142
28.	A STUDY ON FACTORS INFLUENCING CONSUMER'S ONLINE BUYING BEHAVIOUR	Mr. Jigar Nagvadia Dr. Viral Bhatt	148
29.	CHOICES OF SMES FOR RAISING FINANCE : A SYSTEMATIC REVIEW	Shreya Mishra Dr. Rashi Gupta	155
30.	ORGANISATIONAL CLIMATE OF DELHI METRO RAIL CORPORATION	Deepshikha Choudhary	160
31.	VEGETATION AND WILDLIFE CHANGE IN RURAL THAR DESERT OF BIKANER, RAJASTHAN	Ram Niwas Bishnoi Vinod Singh	163
32.	CONTEXTUALIZING THE USE OF E TOOLS FOR TEACHING IN A DIGITAL AGE	Dr. Pooja Pant Dr. Ritika Sharma	171
33.	MERGERS IN INDIAN BANKING SECTOR RECENT TRENDS, MOTIVES AND ISSUES	Hargun Sahni Punit Kumar Kanujiya	181

AN INTIMATE RELATIONSHIP OF KAIKADI COMMUNITY WITH NATURE

□ Mr. Ganpat Shriram Aglave*

ABSTRACT

There are more than five thousand ethnic groups in the world. Most of the ethnic groups are tribal and nomadic tribes around the world. Igbo community found in Africa at Igbo land, particularly in eastern Nigeria at Ogidi. Igbo is a major community in Africa. This community brought in light by author Chinua Achebe. Kaikadi community is one of the nomadic tribes in India which is mostly found in Maharashtra and Madhya Pradesh. The present research paper focuses on their life style in the lap of environment. In rest of the India this community is known by different names as in Tamilnadu, it is known as Korva, In Andhra Pradesh as Metkula etc. The objective of this study is to know their perspective towards nature, and how they adopt nature as their main resource to lead their life. Much discussion is done as publication of Laxman Mane's an autobiography 'Upura' (An Outsider). This research paper also focuses on present overall development, social, economical and educational status in the society. Still such tribes are struggling for their livelihood and to get them a basic need in 21st century. Even today I do see them in my village, every year they come stay for some days or for months and move to next village. Many questions strike me regarding their families, about their houses and education. So, this research paper bringing them in light and show to the world their present status. On the other side it shows their love for nature and they preserve environment. Ultimately nature, surrounding is their home rather than concrete houses.

Keywords : kaikadi, nomadic tribes, lifestyle, environment education

Introduction

The word 'nomad' is a classical Greek word which means wandering. Also similar to the word 'picaresque'. This research paper divided into four parts such as short history of nomadic tribes, Kaikadi tribe and its present status, this tribe and environment and last is conclusion. As there are castes within caste in India, same way there are tribes within tribes. Government has divided nomadic and semi-nomadic tribes. As we study in Indian tradition people are divided into four varnas Arya, Vaishya, Shettriya, and Shudra. Question arises that almost all nomadic tribes' worship different gods or on another hand they are treated as Shudras. They have much faith in God as per their tradition. Being a researcher, I have question to their origin and to their present existence

in the modern world.

Research Methodology

Mainly the descriptive, comparative and analytical methodology is adopted after reading the primary sources. For this research article I have adopted practical methodology as discussing with the people who are belongs to Kaikadi tribe around my village. I have been observing this tribe since my childhood as they come to my village stay for some days or months and move to next village. Very practical methodology I have adopted for this research paper and reached to the conclusion. Researcher has tried to compare this tribe with another tribes in India or in the World to study the differences and similarities among the tribes.

*Assistant Professor - Karmavir Mahavidyalaya, Mul, Dist-Chandrapur, Maharashtra

Objectives of this Research Paper

The main objective of this research paper is to show to the world, relationship of Kaikadi tribe with nature. Their livelihood how detached from main path of society. Thought they are living without houses in 21st century. One of the major objectives of this paper is to study their present educational status and to compare with so called modern world. Also, this research paper helps to understand still this community is not the part of society, being discriminated at different stages.

Short History of Nomadic Tribes

Basically, nomads are the gatherers, hunters, who used local plants and go to other places to avoid using all the resources of same area. Their livelihood depends upon nature. It shows they have very intimate relation with nature, by moving to another places. There are 315 nomadic and 198 denotified tribes in India. Most of the tribes come under criminal act which enacted by Britishers in 1871. Kaikadi community in Maharashtra is a major nomadic tribe Still they have preserved nomadic features in their lifestyle.

Kaikadi Community in Present Scenario

This community found in over all Maharashtra by this name. Also present in other states with different names. This clan basically divided into two groups Satpadi and Kavadi. But both share the same characteristics in their behavior. Laxman Mane has given in detailed life style of this community in an autobiography 'An Outsider'. Still they are following their traditional occupations. They have high illiteracy in the society. Britishers in 1971 enacted them as criminals therefore they have changed their traditional names and adopted surnames of ruling communities as per the states. They are out of the benefits of government's welfare policies. In compare to other scheduled castes they are highly backward in all walks of life. They didn't aware about education and stopped their progress. In twenty first century most of them don't have concrete houses. Their children are working on low wages compare to others.

Kaikadi tribe and Nature

According to this research paper title this community has an intimate relationship with nature. It is

proved by their different professions; those are related to nature. Their main occupation is toy making. Toys are being made by wood with different shapes, but modern toys replaced their traditional toys and it is affected largely. Another business of this community is they are monkey entertainers but now days very few people are involved in this business. After entertaining the people with the help of monkey, they go door to door and beg for 'Roti'. Pig keeping and selling pork is also their business. Selling pork is their major economical source. Many times, they are being scolded by villagers due to this business. Utensils repairing are one of their businesses, for this business they go to villages, stay there for some days. This community performs different occupations which are mostly related to nature. Their main business was toy making. Toys are being made by wood with different shapes. But modern toys replaced these toys and their toy making business affected largely. Another business of this community is monkey entertaining. But now a day's very few people are involved in this business. After entertaining the people with the help of monkey, they go door to door and beg Roti. Pig keeping and selling pork is one of their businesses through they earn some of money. Many times, they are being scolded by villagers due to this business. But this is their major economical business. Utensils repairing are their business, for this they go to different villages and stay there some days, repair utensils and move to another village. They provide services door to door. Tattoo making is also their business. Tattoo making is their traditional business; women of this community go to fair and at the time of festival and painted tattoos. Now days there are professional tattoo makers. As per the time being youth of this community leaving their traditional occupations and adopting new ones. They believe in God and Goddesses. Fortune telling is one of their businesses. Men and women of this community go door to door and tell about their fortune. They have got this fortune telling technique from their ancestors. Guessing by people's houses, by their economical status they follow fortune telling act. This community people are the gatherers. They collect the seasonable things and sells in market. The above almost all professions performed by this

community are related to nature.

On other side this community had suffered lot to get food in order to survive. I quote Laxman Mane from his autobiography *An Outsider*, he says, "Aunty, throw some crumbs of Bhakari into my bowl.... I beg of you Grandma dear, throw the stale left-overs into my bowl, please.... for pity's sake. Some women put rotten bread, stale curry and things like that into my begging bowl. In an hour or two, the bowl was full. I returned home followed by street dogs. Pelting stones at them and brandishing the begging bowl and we preserved the rest to eat later." This utterance by Mane is very pathetic. Due to such circumstances of this community, youth of this survive not to become a rich one. There are many references in Laxman Mane's *An Outsider* where writer has depicted very minutely social and economical status of this community.

Conclusion :

Above portrait of Kaikadi community shows still they are not in main stream of society. Socially and economically they are backward. In order to uplift them, proper education and strong economical policies need to provide them. As the youth of this community will be learned people there would be different situation.

Learned people of other community should not look them down. Still there is no satisfactory progress of such communities in our country. Still such communities follow the path of superstition. We need to eradicate all kind of evils from them such as, high illiteracy rate, superstitions etc. Author Laxman Mane has given true picture of this community in his autobiography 'Upara'. In twenty first century many such tribal communities are an outsider. We need to bring them in main stream of society. Obviously, there is ray of hope we could see around us. As many people are such community are gradually taking education. Gradually this community people are adopting new professions as per the requirements of surroundings. Everyone needs to fight to minimize the gap between two sections of society that is upper and lower, rich and poor.

References

1. Laxman Mane's Autobiography: Upara translated by A.K.Kamat as 'An Outsider'.
2. <https://nomadit.co.uk>
3. <https://joshuaproject.net>
4. <https://en.m.wikipedia.org>
5. shodhganga.inflibnet.ac.in
6. <https://www.clearias.com>

RNI MAHMAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - V
Interdisciplinary View on Socio-Economic, Educational,
Management, Environmental, Research, Language and
Sustainable Development in Covid-19 Pandemic Situation

January 2021

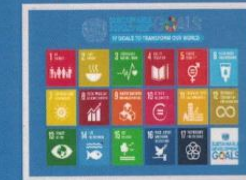
Chief Editor : Dr. Nanasahab Suryawanshi

Executive Editor : Prof. Kartik R. Patil

Principal,
Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Co-Editor : P. M. Rajurwade

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

AKSHAR WANGMAY

International Peer Reviewed Journal
UGC CARE LISTED JOURNAL

January 2021

Special Issue - Volume-V

On

"Interdisciplinary View on Socio-Economic, Educational, Management, Environmental, Research, Language and Sustainable Development in Covid-19 Pandemic Situation"

Chief Editor

Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Pratik Prakashan, Pranav, Rukmenagar, Thodga Road Ahmedpur,
Dist. Latur, -433515, Maharashtra

Executive Editor

Prof. Kartik R. Patil

Principal,

Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Co-Editor

P. M. Rajurwade

Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Editorial Board

Dr. Praful T. Bansod	Dr. Haresh T.Gajbhiye	Prof. Ashutosh M.Popte	Prof. Pitambar T. Pise
Dr. Nitin T. Katrojwar	Dr. Rajeshwar D. Rahangdale	Dr. Laxman T. Kamdi	Dr. Udhay D. Mendulkar
Dr. Santosh P. Bansod	Dr. Dilip S.Telang	Prof. Kishor S.Chaure	Dr. Manisha Warma
Dr. Rupesh M.Meshram	Dr. Sharad B. Belorkar	Dr. Subhas K. Shinde	Dr. Chetankumar Vyas

Published by- Prof. Kartik R Patil, Off. Principal, Rashtrasant Tukdoji College, Chimur, Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

Price :Rs.1000

46	कोरोना आणि मानवी जीवन शैली	डॉ. माया वी. मसराम	164-166
47	साहित्य आणि Covid-19 सद्यस्थिती	डॉ. दीपक गायकवाड	167-169
48	कोरोना महामारी आणि ऑनलाईन शिक्षणातील सकारात्मक पैलू	प्रा. गजानन रामजी घुमडे	170-172
49	भारत- आसियान संबंधावर कोरोना- 19 महामारी चा परिणाम एक अभ्यास	डॉ. अशोक रामसिंग वसावे	173-175
50	कोव्हीड - 19 या महामारीमुळे नौकरी करणाऱ्या विवाहित स्त्रियांवर झालेला शारीरिक व मानसिक परिणाम.	प्रा. अनिल रा. गावंडे, प्रा. डॉ. श्याम एस. खंडारे	176-177
51	वेळापूर येथील अर्धनारी नटेश्वर : यात्रा उत्सवाचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. डॉ. शिवाजी मारुती वाघमोडे, श्री. तेलसंग हनमंत भिमराव	178-179
52	कोविड १९ च्या दुष्परिणामामुळे महिला हिंसाचारात झालेल्या वृद्धीचे अध्ययन	डॉ. विजया एच. राऊत	180-183
53	कोविड -१९ आणि राजकीय संस्थांसमोरील आव्हाने	डॉ. प्रभाकर रघुनाथ जगताप	184-186
54	संगमनेर शहरातील माध्यमिक स्तरावरील विज्ञान विषयाची प्रात्यक्षिके व त्यांच्या परीक्षा संदर्भातील वस्तुस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास करणे	सौ लॉरे एस .आर.	187-190
55	चेंबूर परिसरामधील विद्यार्थ्यांच्या रासायनिक अभिक्रिया लेखनात होणाऱ्या चुका व त्या संदर्भातील कारणांचा चिकित्सक अभ्यास करणे.	सौ लॉरे एस. आर.	191-194

कोरोना महामारी आणि ऑनलाईन शिक्षणातील सकारात्मक पैलू

प्रा. गजानन रामजी घुमडे

सा. प्राध्या. इतिहास विभाग, कर्मवीर महाविद्यालय मुल, जि. चंद्रपूर

Email- gghumade12@gmail.com

सारांश :-

जगात थैमान घातलेल्या कोरोना महामारीने सर्वच क्षेत्रापुढे काही मूलभूत प्रश्न उभे केले आहेत. त्यास शिक्षण क्षेत्र सुद्धा अपवाद राहिलेले नाही. महामारीच्या या काळात परिस्थितीनुसार शैक्षणिक सत्र चालू करण्यासोबतच मुलानाही सुरक्षित ठेवण्यावर भर दिला जात आहे. या पाश्चर्यभूमीवर ऑनलाईन शिक्षणाने पारंपारिक शिक्षणाला एक पर्याय म्हणून लक्ष वेधलेले आहे. ऑनलाईन शिक्षणात दूरस्थ शिक्षण या संकल्पनेचा अंमल करून संमिश्र माध्यमातून शिक्षण देणेही गरजेचे झाले आहे. अशाप्रकारच्या शिक्षणाचे उद्दिष्ट हे टी. व्ही. रेडीओ, आणि लघुसंदेश सेवा या माध्यमातून अधिकाधिक विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचविणे असते. त्यामुळे ऑनलाईन शिक्षण हे अशा परिस्थितीमध्ये व नंतरही परिणामकारक आणि फायद्याचेच ठरणार आहे.

प्रस्तावना :-

कोरोना (Covid-19) या संसर्गजन्य आजाराने चीन या देशात मूळ धरले असले तरी हा संसर्ग केवळ त्या देशापुरताच मर्यादीत राहिला नाही तर बघता बघता या आजाराने अवघे जग कवेत घेतले. त्यामुळे कोरोनाचे सावट हे सार्वत्रिक झाले जगभरात ठिकठिकाणी हैदोस घालत असलेल्या कोरोना या विषाणूमुळे भीतीचे व अनिश्चिततेचे वातावरण निर्माण झाले. त्यामुळे जगातील सर्वच राष्ट्रे हि या भयभीततेमुळे भांबावून गेलीत. किंबहुना ती दिशाहीन झालीत. जगातील मानव निर्मित सर्वच सीमा ओलांडून कोरोनाचा विषाणू काहींच्या शरीरात तर अखिल मानव जातीच्या मनात पोहचला. या आजारावर प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून शासन- प्रशासन स्तरावर शर्तीचे प्रयत्न सुरु झालेत. कोरोना विषाणूचा शारीरिक संसर्ग होणार नाही. याकरिता स्वयंशिस्त, सरकारी आदेश व सूचना यांचे पालन, स्वच्छता या बाबी कसोशिने आणि कटाक्षाने पाळण्यावर भर देण्यात आला.

कोरोना महामारी या संसर्गाकडे द्वितीय महायुद्धानंतरचे सर्वात मोठे जागतिक संकट म्हणून य बघितले जात असले तरी वास्तविक पाहता संसर्ग रोगांची लागण जगभरात अगदी पूर्वीपासून होत आहे. त्यातच जगभरातील अनेक लोक हे या संसर्गाचे बळी ठरलेले आहेत. यात अँटोनाईन, प्लेग, जपान स्मॉल पॉक्स, प्लेग ऑफ जस्टीयन, ब्लॅक डेथ, न्यू वर्ड स्मॉल पॉक्स, लंडनचा प्लेग, इटालियन प्लेग, कॉलराची साथ, तिसरा प्लेग, येल्लो फिव्हर, रशियन फ्लू, स्पॅनिश फ्लू, एशियन फ्लू, हॉंगकॉंग फ्लू, HIV/AIDS, स्वाईन फ्लू, SRS, इबोला, MERS, आणि यात आता डिसेंबर २०१९ नंतरचा COVID- १९ या कोरोना संसर्गाचा विशेषत्वाने उल्लेख करता येईल.

कोरोना संसर्गाची साखळी खंडित करण्याकरिता प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून जगातील सर्वच देशांनी लॉकडाऊन टाळेबंदी हा उपाय अंमलात आणला. भारतातही या आजाराने शिरकाव केल्यानंतर शासन स्तरावरून खबरदारी घेत २४ मार्च २०२० ला संपूर्ण देशात लॉकडाऊनची घोषणा करण्यात आली. जगातील सर्वच देशांनी आपापल्या सीमा बंद केल्यानंतर भारतानेही सुरुवातीला सर्व राज्यांच्या व त्यानंतर राज्यातील सर्व जिल्हाच्या सीमा बंद करीत संचार बंदी नंतर देशव्यापी टाळेबंदी केली. सर्वात महत्वाचा मुद्दा म्हणजे लॉकडाऊनमुळे रोजगार काळात सामान्य जनतेने कसे जगायचे, जीवनावश्यक बाबींची कुटून पूर्तता करायची यांचे कोणतेच नियोजन न करता, पंतप्रधानांनी अचानक सर्वकाही बंद असल्याचे जाहीर केले

अनपेक्षितपणे सर्वांच्याच आयुष्यावर खोल परिणाम करणाऱ्या या कोरोना संसर्गाशी लढण्याकरिता आणि लोकांना त्याच्यापासून वाचविण्याकरिता व त्यांना संरक्षण देण्याकरिता लॉकडाऊनचा अवलंब करण्यात आल्यावर सर्वकाही एकाकी ठप्पझाले. कोरोना या महामारीने शेती, आरोग्य, कारखानदारी, लहान-मोठे उद्योग धंदे व इतर सेवाक्षेत्र या सर्वांनाच प्रभावित करून या सर्व क्षेत्रापुढे मूलभूत प्रश्न उभे केलेत. त्यात शिक्षण क्षेत्रही अपवाद राहिले नाही. शाळा हे हजारो विद्यार्थी एकत्र येण्याचे ठिकाण असल्याने या क्षेत्राविषयी अधिक गांभीर्याने लक्ष पुरविणे व उचित असा निर्णय घेणे साहजिकच होते.

दिवसागणिक कोरोना महामारीचा वाढत असलेला प्रकोप व त्यामुळे बंद पडलेली शाळा व महाविद्यालये चालू करण्यायोग्य परिस्थितीची उपलब्धता कधी होईल हे निश्चित नव्हते व त्याचा अंदाजही घेणे अशक्य होते. महामारीच्या या काळात विद्यार्थी हे बाहेर पडायला नकोत, विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणात खंड पडू नये व शिक्षणाचा खोडना होऊ नये. विद्यार्थी हा शिक्षणाच्या मूलभूत अधिकारापासून वंचित राहू नये म्हणून त्याकरिता शिक्षणाचा खंडित झालेला प्रवाह अखंडित करण्याकरिता व विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक नुकसण होऊ नये म्हणून ऑनलाईन या नव्या शिक्षण पद्धतीचा विचार जोर धरू लागला. त्यातच विद्यार्थी, शिक्षक, पालक या सर्वांचे हित लक्षात घेऊन चालू सत्र हे ऑनलाईन पद्धतीने सुरु करण्यासांबंधी शासनाकडून दिशा- निर्देश देण्यात आले

ऑनलाईन शिक्षण :- (Online Education)

विविध देशांनी मुलांच्या शिक्षणात खंड पडू नये म्हणून दूर शिक्षण माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर, मोबाईल फोन, ई-लायब्ररी, दूरदर्शन, युट्यूब, मल्टीमिडिया इ. च्या माध्यमातून शिक्षण विषयक उपक्रम सुरु केलेत. भारतात मात्र परीक्षा रद्द करणे, परीक्षा पुढे ढकलणे, परीक्षा न घेता पुढच्या वर्गात प्रवेश देणे या वैचारिक गोंधळातही काही शैक्षणिक संस्थांनी मुलांच्या भवितव्याचा विचार डोळ्यासमोर ठेऊन ऑनलाईन शिक्षणाच्या पर्यायासाठी पुढाकार घेतला. हि बाब तेवढीच लक्षवेधक आहे. शिक्षण तर घ्यायचे आहे मात्र ते

विशिष्ट परिस्थितीमुळे घेता येत नाही अशी वस्तुस्थिती साधारणतः बऱ्याच जणांची असते. या सगळ्यावर मात करण्यासाठी किंवा अशा परिस्थितीत काय करता येईल? यासाठी ऑनलाईन शिक्षण पद्धत हा पर्याय सरवासाठी खुला आहे.

परिवर्तन हा निसर्गाचा नियम आहे व या परिवर्तनाला साद देत भारतीय शिक्षण पद्धतीने शिक्षण क्षेत्रात उल्लेखनीय असे बदल घडवून आणलेले आहेत. पारंपारिक शिक्षण पद्धतीत वापरल्या जाणाऱ्या पाटी, पेन्सिल, वही, पेन व पुस्तके यांची जागा आज मोबाईल फोन, लॅपटॉप, संगणक, टॅब इ. अशा इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांनी घेतलेली आहे. त्यातच विविध शैक्षणिक अॅपसने हे जबाबदारी सांभाळत शिक्षण हे असामान्य ते सामान्य, नागरी ते ग्रामीण भागापर्यंत पोहचविण्याचे कार्य केले आहे.

ऑनलाईन शिक्षण हे नवीन पिढीचे साधन आहे. याद्वारे विद्यार्थी कुठेही असला तरी आपल्या वेळेनुसार घरबसल्या आणि कमी खर्चात हवे ते शिक्षण घेऊ शकतात. ऑनलाईन शिक्षण याचा सोपा आणि सुटसुटीत अर्थ असा की, तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने आपल्याला घर बसल्या शैक्षणिक सुविधा मिळणे होय. आजच्या युगाला इंटरनेटचे युग या नावाने ओळखले जाते. विद्यार्थी हे या इंटरनेटच्या माध्यमातून कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत प्रत्यक्ष न जाता अगदी प्रवेश घेतल्यापासून तर डिग्री वा प्रमाणपत्र प्राप्त करण्यापर्यंतचे सर्व उपक्रम घरबसल्या करू शकतात.

इंटरनेट हाताळणे किंवा ते समजून घेणे हे आज अत्यावश्यक बाब समजली जाते. नव्हे ती काळाची गरज झालेली आहे. आज स्मार्टफोन वापरकर्त्यांच्या संख्येतही मोठ्या प्रमात वाढ झालेली आहे. यात विशेष बाब म्हणजे व्हाट्सअॅप, फेसबुक, इन्स्टाग्राम, टेलिग्राम इ. अॅपस हे जवळ जवळ सर्वच स्मार्टफोन मध्ये असतात किंवा त्यांची उपलब्धता सहजरीत्या होऊ शकते. टायच्या अहवालानुसार भारत देशामध्ये २०२० मध्ये इंटरनेट वापरकर्त्यांची संख्या ६८.८५ कोटी होती. मोबाईल फोन वापरकर्त्यांची संख्या ४८.८२ कोटी होती. तर इंटरनेटसह स्मार्टफोन वापरणाऱ्यांची संख्या ४०.७२ कोटी होती. त्यातच टी. व्ही. पाहणाऱ्यांची संख्या ७६ कोटी होती. एक विकसनशील देशाच्या दृष्टीकोनातून विचार केला असता भारतात वरील आकडेवारीवरून माहिती तंत्रज्ञानाच्या विस्ताराचा वेग एकूणच समाधानकारक आहे.

ऑनलाईन शिक्षणात प्रवेश घेण्यापासून तर संबंधित अभ्यासक्रमाचे प्रमाणपत्र घेण्यापर्यंतची संपूर्ण प्रक्रिया हि डिजिटल असते. पुस्तके व इतर शैक्षणिक साहित्याची सोय हि इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाच्या साहाय्याने केली जाते. यात शिकवणीचे व्हिडीओ हे ५ ते १० मिनिटाचे तयार करून यु ट्यूब व इतर संबंधित अॅपसद्वारे विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचविण्याची सोय असते. तसेच छापील पुस्तकांच्या डिजिटल आवृत्त्या तयार करू प्रत्यक्ष वर्ग भरतातत्याप्रमाणे ऑनलाईन माध्यमातून वर्ग भरविण्याची सोय केली जाते. यात सर्वात महत्त्वपूर्ण बाब म्हणजे सत्राच्या शेवटी ऑनलाईन माध्यमातून परीक्षांचे आयोजन करून घेण्यात आलेल्या परीक्षांचे निकाल सुद्धा ऑनलाईनच जाहीर करून संबंधित अभ्यासक्रमाच्या प्रमाणपत्राची उपलब्धता करून देण्यात येत असते.

ऑनलाईन शिक्षणाचे सकारात्मक पैलू :-

कोरोना महामारीच्या संसर्गावर आळा घालण्याकरिता "न भूतो न भविष्यते" या उक्तीप्रमाणे अचानकच संपूर्ण टाळेबंदी करण्यात आली. या टाळेबंदीच्या काळात विद्यार्थ्यांचे बाहेर जाणे नाही, खेळणे नाही, मित्र मंडळी नाही, कोणत्याही प्रकारचे बाह्य मनोरंजन नाही, सदैव कोरोनाच्या दहशतीचे सावट, परीक्षा नाहीत व त्यासाठी कुठली तयारीहि नाही. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या मनावर विपरीत परिणाम झाले. त्यातच केबल संस्कृती, सोशल मिडिया, त्यांना बिगडवीण्याकरिता सदैव सज्ज. तसेच अनेक मुल-मुली ह्या विदेशी कंपन्यांच्या सोशल मिडियाच्या आहारी जात असतांनाच त्यांना अभ्यासात गुंतवून ठेवणे गरजेचे होते.

कोरोनामुळे विद्यार्थी व त्यांचे शिक्षण लॉकडाऊन झाले. अशातच कोरोना संसर्गाच्या वाढत्या प्रादुर्भावामुळे शाळा व महाविद्यालये कधी चालू होणार याविषयीची अनिश्चितता असल्यामुळे अनेक शाळा व महाविद्यालयांनी शासनाच्या निर्णयाना प्रतिसाद देत आपापल्या स्तरावर ऑनलाईन शिक्षणाला सुरुवात केली. त्यांचे हे कार्य निश्चितच कौतुकास्पद ठरते. शहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण भागात ऑनलाईन शिक्षणाला मर्यादा येत असल्या तरी याच माध्यमातून शहरातील दर्जेदार शिक्षण ग्रामीण भागात पोहोचविण्यास मदत होणार आहे. याशिवाय ऑनलाईन अध्ययनाद्वारे उच्च शिक्षण व्यवस्थेत उचित बदल घडवून आणणे शक्य होऊ शकते. त्यामुळे या शिक्षण पद्धतीचे काही सकारात्मक पैलू लक्षात घेणे क्रमप्राप्त ठरते.

आनंददायी सहज शिक्षण :-

विविध विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा असतात. यात काही विद्यार्थ्यांना स्वयं अध्ययन करून स्वतःच शिकणे आवडते. काही विद्यार्थी हे गरजेनुसार शिक्षकांची मदत घेतात तर काही विद्यार्थी हे अधिकाधिक मदत घेत असतात. अशा विद्यार्थ्यांना लगेचच आपल्या विद्यार्थ्यांना फोनद्वारे संपर्क करून आपल्या समस्येचे निराकरण करता येऊ शकते. अशा आनंददायी शिक्षणामुळे विद्यार्थ्यांची शिक्षणाविषयी आवड वाढत असते.

सर्वच स्तरातील विद्यार्थ्यांस सोयीस्कर :-

आज शहरातील तसेच ग्रामीण भागातील अशा सर्वच स्तरातील विद्यार्थ्यांकडे मोबाईल आणि इंटरनेट आहे. अशाकरिता ऑनलाईन शिक्षण हे सहज उपलब्ध होऊ शकते. मोबाईल, लॅपटॉप, संगणक, व त्यातील इंटरनेट याद्वारे ऑनलाईन शिक्षणामुळे दिवसागणिक ज्ञानात भर पडत आहे. त्यामुळे शहरी भागातील विद्यार्थ्यांप्रमाणेच ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षण उपलब्ध करून द्यायचे असल्यास ऑनलाईन शिक्षण हे महत्त्वपूर्ण ठरते.

अभ्यासक्रमातील लवचिकता :-

ऑनलाईन शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या गरजेनुसार नियोजन करण्यात येते. यात परीक्षेची वेळ, व्याख्यान, अध्यापन इ. लवचिकता असते. तसेच त्यातील वेळात बदल करणेहि शक्य असते. ज्या विद्यार्थ्यांना कामाकरिता व इतर गोष्टीमुळे वेळेचा अभाव असतो किंवा अन्य समस्या असतात अशा विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सोयीनुसार या अभ्यासक्रमाचा लाभ घेता येतो

अल्प खर्चिक :-

अगदी प्रवेश घेतल्यापासून तर डिग्री प्राप्त करण्यापर्यंत विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष शिक्षण संस्थेत न जाता अभ्यासक्रम पूर्ण करण्याची सोय ही ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीत असते. उपलब्ध असलेल्या मोबाईल, लॅपटॉप, संगणक, टॅब इ. च्या माध्यमातून हे शिक्षण घेता येत असल्यामुळे व त्यात वेळ आणि पैसा या दोहोंची बचत होत असल्यामुळे विद्यार्थ्यांवर खर्चाचा बोझा कमी होत असतो.

विद्यार्थी विकासाला वाव :-

टी.व्ही. वर प्रक्षेपित होणारे शैक्षणिक कार्यक्रम तसेच विविध स्पर्धांचे प्रक्षेपण हे विद्यार्थ्यांकरिता प्रेरणादायी असतात. ते बालकांच्या मनपटलावर सकारात्मक चित्र उभे करतात. याकडे सकारात्मकतेने बघितल्यास मुलांची भाषा, वर्तन इ. बदलासोबतच चांगले बदल होऊ शकतात. आज गाव खेड्यातील मुल-मुली हि स्पष्ट हिंदी बोलतात व इंग्रजी बोलण्याचा प्रयत्न करतात. यातील विशेष बाब म्हणजे हा ऑनलाईन शिक्षणाचाच एक भाग आहे.

समारोप :-

कोरोनाच्या संकट काळात सर्वच शाळांच्या शिक्षकांनी, शिक्षक संघटनांनी पुढाकार घेऊन उपलब्ध तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने शहरी भागाप्रमाणेच ग्रामीण भागातील शिक्षण सुरु करणे आवश्यक आहे. विद्यार्थी हिताला प्राधान्य देऊन शाळांनी फीच्या बाबतीत बळजबरी न करता थोडेसे लवचिक धोरण अवलंबणे गरजेचे आहे. आपल्या विद्यार्थ्यांचा कठीण काळ हा योग्य कामासाठी खर्च व्हावा याकरिता सर्वांनी सामूहिक प्रयत्न करण्याची गरज आहे. चौकटीच्या बाहेर जाऊन काम करण्याची हि वेळ आहे. आज शासन शाळा पालक आणि शिक्षक या सर्वांनी एकत्रित येऊन वैचारिकतेला कृतीची जोड देत आणि वास्तविकता लक्षात घेऊन काम करणे गरजेचे आहे. ऑनलाईन शिक्षणाच्या मदतीने खंडित झालेला शिक्षणाचा प्रवाह अखंडित करावयास हवा. तसे न झाल्यास कोरोनाच्या या महामारीत आपण शैक्षणिक दृष्ट्या खूप मागे गेलेले असू व ही हानी कधीही भरून न निघणारी असेल. हे आपण समजून घेऊन ऑनलाईन शिक्षण ही काळाची गरज आहे हि बाब लक्षात घेतली पाहिजे.

संदर्भ :-

1. अंधश्रद्धा निर्मूलन वार्तापत्र, लढा कोरोनाशी विशेषांक, एप्रिल- मे २०२० जोड अंक
2. www.orfonline.org
3. mr.m.wikipedia

Chief Editor

Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Pratik Prakashan, 'Pranav, Rukmenagar, Thodga Road Ahmedpur,
Dist. Latur, -433515, Maharashtra

Executive Editor

Prof. Kartik R. Patil

Principal

Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Co-Editor

P. M. Rajurwade

Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Editorial Board

Dr. Praful T. Bansod	Dr. Haresh T.Gajbhiye	Prof. Ashutosh M.Popte	Prof. Pitambar T. Pise
Dr. Nitin T. Katrojwar	Dr. Rajeshwar D. Rahangdale	Dr. Laxman T. Kamdi	Dr. Udhay D. Mendulkar
Dr. Santosh P. Bansod	Dr. Dilip S.Telang	Prof. Kishor S.Chaure	Dr. Manisha Warma
Dr. Rupesh M.Meshram	Dr. Sharad B. Belorkar	Dr. Subhas K. Shinde	Dr. Chetankumar Vyas

कला एवं धर्म शोध संस्थान, लोक कल्याणकारी ट्रस्ट, वाराणसी

उद्देश्य : गतिविधियाँ

- कला एवं धर्म शोध संस्थान, रजिस्ट्रेशन नं० 7493/91-वर्ष 1992 से 2021 तक अनावत अब तक अपने अनुभवी प्रतिभाशाली शोध अधिकारियों एवं उच्च शोध कर्ताओं के माध्यम से भारतीय कला, धर्म एवं संस्कृति के विविध आयामों के चिन्तन, शोध एवं दार्शनिक तन्त्रों की खोज में सतत प्रयासरत है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान, लोक कल्याणकारी ट्रस्ट के रूप में जनवरी 31.1.2014 से वाराणसी से पंजीकृत रजिस्ट्रेशन नं० 12 अपने उच्च शोध कार्यों के सफल संचालन में गतिशील है।
- कला एवं धर्म सत्य एवं सौन्दर्य का आभास है। यह आभास स्थायक होता है, जो परम घेतना के तत्त्व का प्रतीक रूप है, वस्तुतः यही रहस्य ही कला ज्ञान है। धर्म के आध्यात्मिक स्वभाव ने कलाओं का सूत्रन किया। भारतीय कला में जीवन-संस्कृति की स्पष्ट छाप है, जिससे भारतीय कला, धर्म एवं दर्शन के विविध प्रयोजनों का सूत्रन हुआ, जिसका प्रतिबिम्ब भारतीय वाङ्मय में में देखा जा सकता है।
- कला का मूलाधार सौन्दर्य की सृष्टि में परम सत्य की खोज करना, जो मानव को सतत आनन्द की तरफ उन्मुख करती हुई परमानन्द का आत्मसाक्षात्कार कराती है जो पूर्णतया धर्म पर आधारित है। सदाचार, विनय, आनन्द, सुख एवं शान्ति धर्म के ही प्रतीक हैं। निष्कर्षतः कला एवं धर्म के आनन्दमय एवं सन्तुष्टि तन्त्रों का आभास कराना कला एवं धर्म शोध संस्थान का प्रमुख लक्ष्य है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान, वाराणसी द्वारा संचालित कला सरोवर (त्रैमासिक) शोध पत्रिका के माध्यम से भारतीय इतिहास, धर्म, दर्शन, भाषा-साहित्य ज्ञान एवं संस्कृति में कला धर्म के एवं महत्व को प्रतिपादित कराना प्रमुख उद्देश्य है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान, वाराणसी प्रति वर्ष साहित्य, कला, इतिहास, संस्कृति के क्षेत्र में विशिष्ट योगदान के लिए विद्वानों को सम्मान एवं पुरस्कार प्रदान करता है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान अपने कार्यरत शोध अधिकारियों, शोध सहायकों एवं शोधार्थियों के सहयोग से भारतीय इतिहास, संस्कृति, धर्म, दर्शन, भाषा, साहित्य, कला, संगीत, आर्क्योलॉजी, योग एवं तकनीकी ज्ञान सम्बन्धी अनेक विषयों पर शोध कार्य करके भारतीय संस्कृति के संरक्षण एवं मानव कल्याणकारी विकास योजनाओं में सतत प्रयत्नशील है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान, वाराणसी अपने स्वयं के प्रकाशन संस्थान के अतिरिक्त कला प्रकाशन, भूमि प्रकाशन एवं मीरा पब्लिकेशन के माध्यम से तुलसी एवं उपयोगी शोध प्रयोजनों के लगभग 1000 प्रयोजनों का प्रकाशन कर चुका है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान, वाराणसी द्वारा समय-समय पर आयोजित शोध सेमिनार, विचारगोष्ठी, कम्प्यूटर शिक्षण, योग शिक्षण, रोजगार परक सांस्कृतिक शिक्षा के माध्यम से भारतीय संस्कृति के उत्तरोत्तर उद्धार के लिए प्रयत्नशील है।
- कला के विविध उपादानों (चित्रकला, मूर्तिकला, वास्तुकला, संगीतकला एवं काव्यकला) के अलग-अलग प्रभागों की स्थापना करके उनके विकास, संवर्धन एवं उनके क्षेत्र में शोध पूर्ण तन्त्रों का अनुसंधान कराना परम लक्ष्य है।
- भारत के विविध अंचलों में प्रचलित लोक कलाओं, धर्म एवं संस्कृति की सांस्कृतिक मान्यताओं का अध्ययन, खोज एवं उनके नये-नये तन्त्रों का पता लगाकर भारतीय जनमानस में उनका प्रचार एवं प्रसार कराना प्रमुख गतिविधियाँ हैं।
- धर्म के तत्व को वैदिक, पौराणिक, साहित्यिक एवं वैज्ञानिक सामग्रियों के आधार पर अध्ययन एवं शोध करके सतत एवं नवीन मार्ग की खोज करना जो जन-साधारण को सहज हो, साथ ही चिन्तन एवं साधना द्वारा परम सत्य की खोज करना संस्थान का परम उद्देश्य होगा।
- कला एवं धर्म विषयक प्रकाशित एवं अप्रकाशित महत्वपूर्ण ग्रन्थों को दृष्टिकर उनका प्रकाशन एवं व्याख्यान आयोजन कराना संस्थान का परम लक्ष्य है।
- कला एवं धर्म शोध संस्थान अपने संग्रहालय, पुस्तकालय, पत्रिका एवं प्रकाशित शोध-पत्र, पुस्तक माला शृंखला के माध्यम से जनमानस में कला और धर्म के आपसी सामंजस्य एवं महत्व का बोध कराना प्रमुख उद्देश्य है।

प्रकाशक - कला एवं धर्म शोध संस्थान

रजि० नं० 7493/91-92 से 31 दिसम्बर 2013 एवं न्यास (ट्रस्ट) रजि० नं०-12-31.1.2014

ऑफिस- बी० 33/33-ए-1, न्यू साकेत कालोनी, बी०एच०एच०, वाराणसी-221005

फोन : (0542) 23110682, मो० : 9451397205, website : kalaevandharmashodhansthan.com

कला एवं धर्म शोध संस्थान, लोक कल्याणकारी ट्रस्ट, वाराणसी

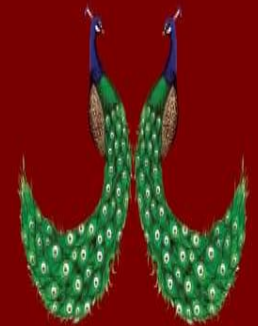
कला सरोवर

IMPACT FACTOR : 4.015

KALA SAROVAR

(भारतीय कला एवं संस्कृति की विशिष्ट शोध पत्रिका)

प्रधान सम्पादक

डॉ० प्रेमशंकर द्विवेदी

कला सरोवर - वर्ष-24-संख्या-3-भाग-2-2021 डॉ० प्रेमशंकर द्विवेदी

नागपुर जिले के अंतर्गत कामठी नगरपालिका के विकास कार्य में महिला प्रतिनिधियों का राष्ट्र निर्माण में सहभाग : एक अध्ययन डॉ० ममता पूनम ईलमकर	308-309
गोलमेज परिषद् में महान देशभक्त डॉ० अंबेडकर की भूमिका डॉ० हरिभाऊ म० पुनवटकर	310-311
स्वतंत्रता संग्राम में जनजाति क्रांतिकारियों का योगदान डॉ० प्रमिला हरीदास भुजाडे (गणवीर)	312-315
डॉ० राममनोहर लोहिया का राष्ट्र निर्माण में योगदान डॉ० विवेकानंद लक्ष्मण चव्हाण	316-320
गदर पार्टी का भारतीय स्वाधीनता आन्दोलन में योगदान : एक ऐतिहासिक अध्ययन डॉ० रविंद्र लोणारे	321-324
नागपुर जिले के नगरीय विकास की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि स्वाती रमेश भोवते, डॉ० अविनाश व० तलमले	325-328
अलका सरावगी के उपन्यास 'शोशकादम्बरी' में सबला नारी का चित्रण डॉ० चन्नाळे विनोद प्रभाकर	329-331
डॉ० आंबेडकर पूर्व विदर्भ प्रांत का दलित अस्पृशोद्धार आंदोलन प्रो० प्रफुल्ल राजुरवाडे	332-334
भारतीय इतिहास लेखन में समाचार-पत्रों की उपयोगिता प्रो० गजानन रामाजी घुमडे	335-338
परिषदीय प्राथमिक विद्यालय के अध्यापकों की सृजनात्मक शिक्षण के प्रति अभिवृत्ति के विभिन्न कारकों के सन्दर्भ में तुलनात्मक अध्ययन" (हरदोई जनपद के भरखनी विकास खण्ड के सन्दर्भ में) डॉ० सुनील मटनागर, सुभाष चन्द्र पाल	339-342
"Education" a Tool for Political Socialization of the Young Female students. A Study of Jiwaji University Gwalior Mohd Tariq Mir	343-349
Blended and Flipped Learning: An Innovative Approach Dr. Jyoti Sengar	350-354
Study of the financial and social problems of employees of Co-operative Credit Institutions in Gondia district Mr. Santosh M. Chandrakapure, Dr. Jaydeo P. Deshmukh	355-350
प्रगतिवाद विचारधारा के रूप में डॉ० प्रियंका दुवे	361-364
संत साहित्य में सामाजिक चेतना का स्वरूप डॉ० युगेवरी प्र० इबली	365-368
जनसंख्या तथा सड़क मार्ग का तुलनात्मक अध्ययन-बुलडाणा जिला, महाराष्ट्र राज्य डॉ० संदीप रूपरावजी मसराम	369-371
पंडित दीनदयाल उपाध्याय जी के भारत संदर्भ में आर्थिक विचार डॉ० श्रद्धा एस० गावंडे	372-376

भारतीय इतिहास लेखन में समाचार-पत्रों की उपयोगिता

★ प्रो० गजानन रामाजी घुमडे

अतित एवं वर्तमान के मध्य निरंतरता बनाना और उस आधार पर भविष्य का आधार प्राप्त करने वाला शास्त्र याने इतिहास। इतिहास की सहाय्यता से मानव जीवन के अनेक पक्ष जैसे राजनीति, समाज, धर्म, संस्कृति, अर्थ, कृषि, विज्ञान, आदी के विषय में सम्यक ज्ञान एवं दृष्टि का निर्माण होता है।

इतिहास लेखन निरंतर चलनेवाली प्रक्रिया है। अतित की घटनाओं का सही-सही आकलन कर न्याय तथ्य को सामने रखने का कार्य हर इतिहासकार को करना जरूरी है।

आधुनिक इतिहास लेखन का कार्य भारत में विश्व कि तुलना में देर से सुरु हुआ। मुल रूप मे ब्रिटिश काल मे इतिहास लेखन ज्यादा प्रचलित हुआ। विदेशी एवं भारतीय इतिहासकारों ने अनेकों घटनाओं का इतिहास लेखन कार्य सुरु किया इसमें बहुतसी परंपराओं का भी विकास हुआ शास्त्रयुक्त इतिहास लेखन के अनेक स्रोत हैं। जिसमे लिखित-अलिखित स्रोत, लिखित स्रोतों में से एक महत्वपूर्ण साधन जनसंचार माध्यमोंका उपयोग भी इतिहास लेखन मे महत्वपूर्ण है।

जनसंचार माध्यम

जनसंचार माध्यमोंका अर्थ एक साथ कई लोगों को सूचना एवं प्रवृत्ती का ज्ञान कराना है। जनसंचार माध्यमों की परीभाषा एशले मौटगू तथा फ्लोड ने इसप्रकार की "वह असंख्य ढंग जिनसे मानवता से संबंध रखा जा सकता है केवल शब्दों या संगीत, चित्रों या ग्रहण द्वारा, इशारों या अंगप्रदर्शन, शारीरिक मुद्रा या पक्षियों के परो से सभी की आंख तथा कानों तक संदेश पहुंचाना ही जनसंचार है" सामान्य शब्दों में कहा जाए तो पुरी दुनिया की जानकारी सामान्य जन तक पहुंचाना जनसंचार माध्यमोंका काम है।

जनसंचार माध्यमोंका स्वरूप

आज जगत में जनसंचार माध्यमों की भीड सी हो गई है। उसमे मुख्यरूप से बहुतसे साधन प्रचलित है जो निम्न प्रकार के हैं।

परंपरागत साधन— परंपरागत माध्यमोंमे उत्सव, मेले, कथा, लोककला, लोकगीत, शिलालेख, ताम्रलेख, वार्ता, कथा, नाटका, लोकनाटय आदी आते हैं। पुराणों काल में इन्ही साधनों के आधार पर लोगोंको अनेकों संदेश पहुंचाने का काम होता था।

आधुनिक माध्यम

आधुनिक कालखंड मे मुख्यरूप से दो प्रकार के माध्यम हैं।

- 1) मुद्रण माध्यम जिनमे समाचार पत्र-पत्रीकाओ समावेश है
- 2) इलेक्ट्रानिक माध्यम जिसमे रेडिओ, टेलिकॉम जैसे सिर्फ श्राव्य माध्यम और टेलिविजन, कॅम्प्युटर, सिनेमा, इंटरनेट, मोबाईल, सोशलमिडीया जैसे दृकश्रव्य माध्यमों का समावेश होता है। वैज्ञानिक एवं इलेक्ट्रानिक साधनों के कारण आधुनिक काल जनसंचार माध्यमों की सिमा अधिक विस्तृत हो गई है।

इन सभी जनसंचार माध्यमोंकी उपयोगिता इतिहास लेखन मे महत्वपूर्ण है। अतित की घटनाओं व ज्ञान इन माध्यमों से वर्तमान के सामने लाना शक्य है किंतु शास्त्रोक्त इतिहास लेखन में इनकी उपयोगिता व सिमाए है। उन सिमाओंको ध्यान मे रखकर ही इन साधनोंका उपयोग किया जा सकता है। इन सभी जनसंचार माध्यमों में इस शोधपत्र में हम समाचार पत्रोंकी उपयोगिता एवं प्रासंगिकता पर चिंतन करने वाले हैं

भारत मे समाचार पत्रों के इतिहास को मुलता हमे दो भागों मे विभाजन करना जरूरी है एवं स्वातंत्र्यपूर्व एवं दुसरा स्वातंत्र्योत्तर इतिहास लेखन एवं उनकी उपयोगिता।

★ कर्मवीर कॉलेज, मुल, जि० चंद्रपुर।

1. डेवर कॉलेज ऑफ कंपनी, जो टाईम्स ऑफ इंडिया, इकॉनॉमिक्स टाईम्स जैसे समाचार पत्रे प्रकाशित है ।
2. इंडियन एक्सप्रेस समूह
3. अनवर बाजार पत्रिका समूह
4. मन्वालय मनोरमा समूह
5. अमृत बाजार पत्रिका समूह
6. हिंदुस्थान टाईम्स ग्रुप एलाइट प्रकाशन
7. हिंदी समाचार समूह
8. मातृभूमि प्रिंटिंग ग्रुप पब्लिशिंग कंपनी
9. कस्तुरी ग्रुप सन्स लिमिटेड
10. द रिडिंग ट्रस्ट
11. राजस्थान पत्रिका समूह
12. जागरण समूह
13. लिटीन मीडिया इण्डिया लिमिटेड-इण्डिया टुडे
14. डि. बी. कार्प लिमिटेड

स्वतंत्रता पश्चात् वर्तमान समय तक भारत में समाचार पत्रों की संख्या हजारों में हो गई है । सभी भारतीय भाषाओं में भी शेकडो समाचार पत्र प्रकाशीत होने लगे । राष्ट्रीय, प्रांतीय, स्थानीय समाचार पत्र भी प्रकाशीत होने लगे । भारत में समाचार पत्रों की संख्यात्मक वृद्धि ही नहीं हुई बल्कि उनका स्वरूप भी बदला एवम सुचनाओंके विभिन्न अंग भी प्रसारित होने लगे । वर्तमान काल ने राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, आर्थिक अंगों के साथ-साथ मनोरंजन, खेलजगत, विदेशवार्ता, लोकतंत्र, विज्ञान, सिविलसेवा, साहित्य, आरोग्य, आदी अंग भी समाचार पत्रों में समाने लगे । भारत में साक्षरता का प्रमाण बढ़ने के कारण समाचारपत्र पढ़नेवालों की संख्या में भी भारी वृद्धि हुई ।

इतिहास लेखन की दृष्टी से आज़ादी के बाद के वृत्तपत्रों का चिंतन किया जाए तो बड़ी समस्या उत्पन्न हुई है, क्योंकि आज़ादी के बाद समाचार पत्रों का उद्देश, दायित्व एवं जिम्मेदारी भी बदल गई । आज़ादी के पूर्व भारतीय पत्रकारिता का उद्देश, दायित्व एवं जिम्मेदारी थी की आज़ादी प्राप्त करने हेतु प्रयास करना । निस्वार्थ हेतु आज़ादी प्राप्त करने के लिए समाचार पत्रों ने काम किया । इसी कारण ब्रिटीशकालीन राजनैतिक, आर्थिक शोषण के तथ्य समाचार पत्रों ने सामने लाए । जिसका इतिहास लेखन में अधिक महत्व है ।

आज़ादी के बाद भारतीय पत्रकारिताका उद्देश व्यवसायिक हो गया । पैसे कमाने हेतु पत्रकारिता का उपयोग किया जाने लगा । इसी कारण वर्तमान में पेड न्युज जैसी संकल्पना सामने आई । विज्ञापन देना, या कुछ राशी देकर सत्य घटनाओं को बदलने का काम और उसे बदलकर प्रकाशीत करने का काम शुरू हो गया । राजनेताओंने तो अपने स्वार्थ के लिए भी पत्रकारिताका उपयोग किया । आज देश के समाचार पत्रों में प्रकाशीत घटना या सुचना पर उस पत्रकार कंपनी की विचारधारा उसके राजनीतिक संबंध, उनका निजी स्वार्थ आदी प्रकार के संदेशों के साथ ही देखा जाता है । समाचार पत्रों का उद्देश, दायित्व एवं जिम्मेदारी ही बदल गई इसी कारण भविष्य में आज का इतिहास लिखा जायेगा उसमें समाचार पत्रों को इतिहास लेखन के साधन के रूप में उपयोग करना बड़ी चुनौती होगी । क्योंकि, इतिहास लेखन का उद्देश होता है, अतीत के सत्य तथ्यों को उजागर करना किंतु आज के समाचार पत्रों में तथ्यों को अधिकाधिक मरोड़ा गया है, अगर समाचार पत्रों का सिधा उपयोग इतिहास लेखन में किया गया तो इतिहास पर भी संदेह उत्पन्न होगा ।

भारत के इतिहास लेखन में समाचार पत्रों की उपयोगिता का विचार आज़ादी के पूर्व तो सिधे कीया जा सकता है, किंतु आज़ादी के बाद संभलकरही समाचार पत्रों का उपयोग हो सकता है । अन्य

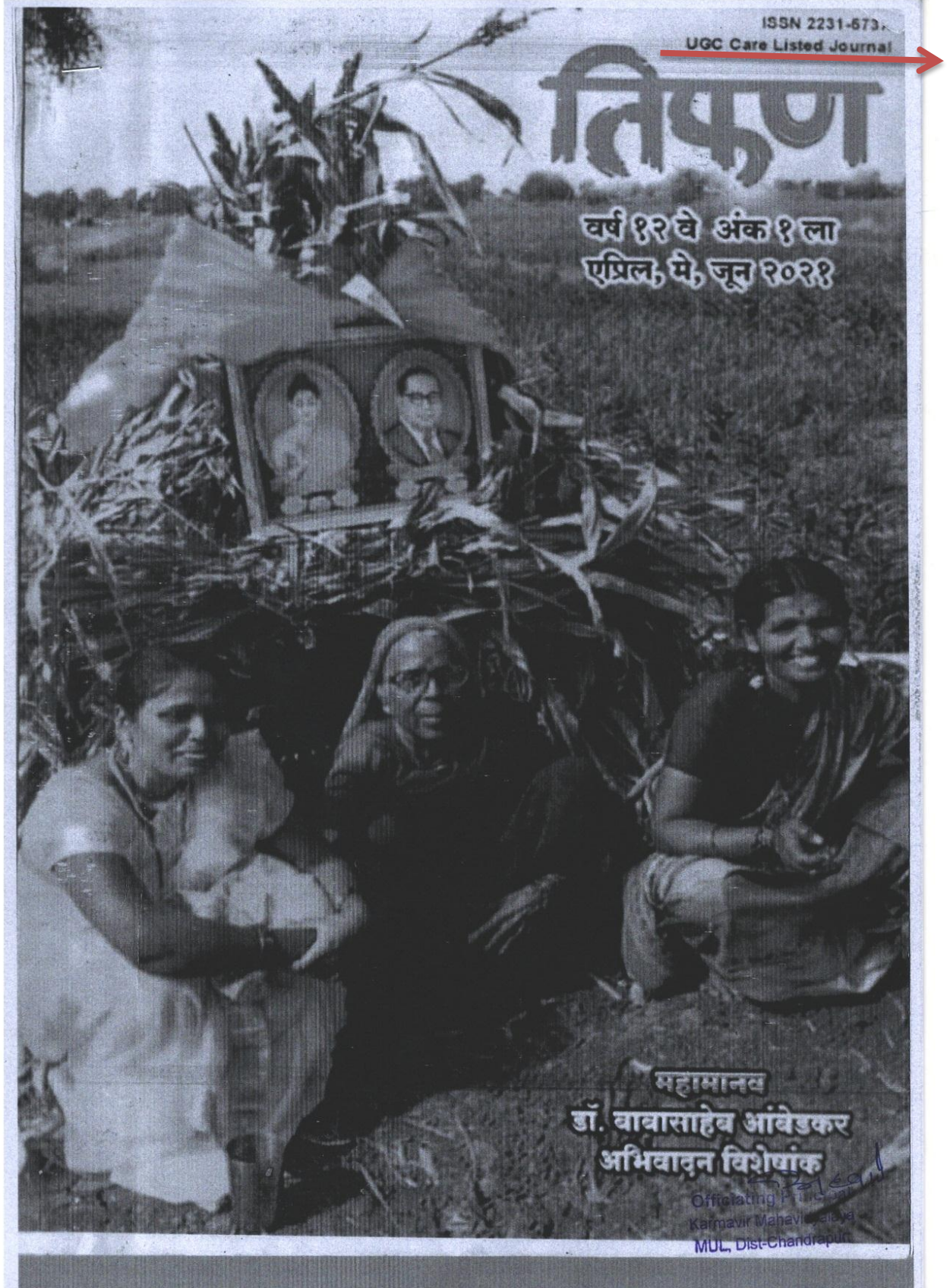
साधनोंसे लिए तथ्यो को जाँचने हेतु समाचार पत्र उपयोगी हो सकते हैं। भारत का राजनैतिक, आर्थिक एवं सामाजिक इतिहास लेखन हेतु समाचार पत्र उतने विश्वासपुरक सही है किंतु जाँचपडताल करके उनका उपयोग किया जा सकता है। खेलकुदका इतिहास मनोरंजन एवं सिनेमा का इतिहास लेखन हेतु समाचारपत्र ज्यादा उपयुक्त होंगे इन संदेहो के बावजूद समाचार पत्रों की इतिहास लेखन में उपयोगीताओं को नकारा नही जा सकता।

संदर्भ-सूची

1. सिंह, परमानंद : इतिहास दर्शन, मोतीलाल बनारसीहास, नई दिल्ली, 1992
2. राधेशरण : इतिहास और इतिहास लेखन, मध्यप्रदेश, हिन्दी ग्रंथ अकादमी, भोपाल, 2015
3. शुक्ल, आर. एल. : आधुनीक भारत का इतिहास, हिंदी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय दिल्ली, 1998
4. नटराजन जे. : भारतीय पत्रकारीता का इतिहास, नई दिल्ली प्रकाशन विभाग, 1998
5. तिवारी, डॉ. अर्जुन : आधुनिक पत्रकारीता, विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी, 1984
6. वाजपेयी, अंबिका प्रसाद : समाचार पत्रों का इतिहास, ज्ञानमंडल लिमिटेड बनारस, 2010
7. भारती, जयप्रकाश : हिन्दी पत्रकारीता दशा और दिशा, प्रविण प्रकाशन, नई दिल्ली,

Dr. Ujwala T. Kapgate

साहित्य, कला आणि लोकसंस्कृतीला वाहिलेले त्रैमासिक

तिफण

वर्ष १२ वे, अंक - पहिला एप्रिल ते जून २०२१

UGC Care Listed Journal
ISSN 2231 - 573X

(भाग—०३)

● संपादक ●

डॉ. शिवाजी हुसे

पत्ता : संपादक, तिफण, 'शिवार', श्रीराम कॉलनी,
हिवरखेडा रोड, कन्नड, जि. औरंगाबाद - ४३११०३,
मो. ९४०४०००३९८.

अनुक्रमणिका - 03

अ.क्र.	प्रकरण
•	शुभेच्छा - प्रा. कार्तिक पाटील
•	शोध महानवाचा : संपादकीय - प्रा. प्रफुल एम राजुरवाडे
1	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचा वैचारिक वारसा - प्रा. प्रकाश उत्तमराव हनवते
2	भारतीय वर्ण व्यवस्था आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार डॉ. अतुल म. महाजन
3	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कुटुंबनियोजनावरील विचार - प्रा. डॉ. महेंद्र गजधाने
4	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक व आर्थिक विचार - प्रा. पितांबर विठोबाजी पिसे
5	डॉ. आंबेडकरांची सामाजिक चळवळ - डॉ. प्रा. दीपक महाजन
6	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे वृत्तपत्रीय कार्य - प्रा.डॉ.राजेंद्र गुलाबराव काकुस्ते
7	स्त्रि स्वातंत्र्याचा जाहीरनामा - हिंदू कोड बिल प्रा. डॉ. उषा खंडाळे
8	महिलांचे मुक्तीदाता . डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - डॉ. कैलास फुलमाळी
9	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक कार्य - प्रा. रामा गोरोबा कांबळे
10	स्त्री उत्थानात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या हिंदू कोड बिलाचे योगदान - प्रा.डॉ.नथु सिताराम गिरडे
11	बाबासाहेबांचे स्त्रीमुक्तीचे विचार व कार्य प्रा. डॉ. दीपक पां. लोणकर
12	महामानव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री कल्याणासंबंधी विचार -प्रा. डॉ. सारीका चौधरी
13	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि शिक्षण - डॉ. संदिप बाळकृष्ण सातव, प्रा. हुमेश्वर डी. आनंदे, प्रा. अरुण व्दि. पिसे
14	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार- डॉ. राहुल गोपीचंद सनेर
15	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची आर्थिक विचारकांती - प्रा. राहुल मोरेश्वर लभाने
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक - डॉ.शशिकांत गोकुळ साबळे,
17	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा अर्थशास्त्रीय दृष्टीकोन डॉ. प्रज्ञा एस. जुनघरे
18	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक समरसता तत्वातून निरोगी अर्थव्यवस्थे वरील परिणाम - एक विवेकशील दृष्टीकोन डॉ. हितेश मा. दडमल
19	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व लोकशाही - डॉ. संदिप बाळकृष्ण सातव,
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कांतिऊर्जतुन साकारलेले कवी - मनोहरांचे चिंतनकाव्य संशोधक - तुळशीराम शंकर कांबळे
21	भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि लोकशाही तत्वज्ञान - प्रा. डॉ. राहुल यशवंतराव निकम .
22	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची राज्य समाजवादाची संकल्पना : एक चिकित्सक अवलोकन डॉ. किर्तीकर वाल्मिक भीमराव
23	डॉ.आंबेडकर आणि स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांच्या जीवनकार्यातील साम्यस्थळे. - प्रा. डॉ. विशाखा कायंदे
24	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची धर्मांतर घोषणा: एक ऐतिहासिक अवलोकन - डॉ. सुर्यकांत महादेवराव कापशीकर,
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची धम्मकांतीचे ऐतिहासिक महत्व - प्रा. संतोष गोहकार

	चंद्रपूर जिल्ह्यातील आंबेडकरी चळवळीचे ऐतिहासिक अध्ययन - प्रा. प्रफुल राजुरवाडे	156
	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व दलित-चळवळ :- प्रा. किशोर चौरे	167
	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - एक द्रष्टे विचारवंत डॉ. पी. एस. माहोरे	172
	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक कर्तृत्व - छत्रपाल लामकाने	178
वते	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाविषयी भूमिका . प्रा. नरेंद्र नरसिंग सुर्यवंशी .	183
ल. म. महाजन	विदर्भ शैलीविषयक प्रश्ने आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषीविषयक विचार : एक सामिकात्मक विश्लेषण - प्रा. राजु लिपटे	188
गजधाने	महिलांचे कैवरी : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - प्रा. डॉ. निवासराव अधिकराव वरेकर	194
विठोबाजी पिसे	भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समाजाभिमुख कार्य : ऐतिहासिक अभ्यास - डॉ. व्यास सी. पी.	197
हुस्ते	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार - प्रा. जगदीश रामभाऊजी वाटमोडे	201
	भारताच्या परराष्ट्रीय धोरणासंदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराची भूमिका - डॉ. पदमाकर प्रेमदास दारोडे	208
जे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार - डॉ. उज्वला तेजराम कापगते	216
हांबळे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्ये - प्रा. डॉ. राजू लोटन भदाणे	223
-	बाबुराव बागुलांच्या वाडःमयातील आंबेडकरी कथा - ज्ञानेश्वर गोविंदराव मुंडे	229

ग्री. सारीका चौधरी

र

लभाने

रे

लेल परिणाम - एक

गांचे चिंतनकाव्य

विव निकम .

केत्सक अवलोकन

गोहकार

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार
डॉ. उज्वला तेजराम कापगते

डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार हे जनसामान्य व वंचित या घटकांच्या जीवनाला प्रामुख्याने अधोरेखित करणारे आहेत. वर्षानुवर्षे गुलामीत खीतपत पडलेला बहुसंख्यक भारतीय समाजाला तसेच शोषित, पीडित, वंचीत अशा घटकाला शोषण मुक्त करून खऱ्या अर्थाने न्याय व त्यांच्या हक्काची जाणीव करून देऊन निरंतर प्रेरित करतील असे सर्वस्पर्शी विचार बाबासाहेबांनी आपल्या भाषणातून व लेखणातून वेळोवेळी व्यक्त केले. समाजाची झालेली दुरावस्था व सामाजिक दुखऱ्यावर एकमेव औपाय म्हणून ते शिक्षणाकडे पाहतात. डॉ. आंबेडकर हे शिक्षणाला परिवर्तनाचे महत्त्वपूर्ण साधन मानतात. शिक्षण हेच व्यक्तीच्या जीवणात महत्त्वपूर्ण परिवर्तन घडवून आणत असते. शिक्षणातूनच व्यक्तिमत्त्वाचा विकास साधला जातो. तसेच त्यांच्यात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व मैत्रीभाव या मुल्यांचीही निर्मिती होत असते. शिक्षण हा शोषण मुक्तीचा मार्ग असून व्यक्तिला अन्यायाविरुद्ध उठाव करण्याचे सामर्थ्य केवळ शिक्षणामुळेच प्राप्त होत असते. असे त्यांना वाटते. शिक्षणाच्या साधनेत डॉ. आंबेडकरांनी शिस्त व चारित्र्याला महत्त्वपूर्ण मानून अनुशासन व सामाजिक प्रगतीकरीता शिस्त व चारित्र्यांच्या निर्माणावर जोर दिला. शिक्षणाचा प्रसार हा सार्वत्रिक व्हावा या हेतूनेच त्यांनी प्राथमिक व उच्च शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देऊन स्त्रि शिक्षणाचाही जोरदार पुरस्कार केला.

विज भाव :-

व्यक्तिमत्त्व विकास, अस्पृश्य समाज, गुलामगिरी, शोषण मुक्ती, शिस्त, चारित्र, स्वाभिमान, स्वातंत्र्य, वैचारीक कांती, प्राथमिक शिक्षण, उच्च शिक्षण, विषमता निर्मुलन, शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण, सामाजिक प्रगती समाज परिवर्तन.

प्रस्तावना :-

ब्रिटीशांच्या आगमना. नंतरच भारतात खऱ्या अर्थाने शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार झाला व विशिष्ट वर्गापुरतेच मर्यादित असणारे शिक्षण सामान्यापर्यंत पोहचवुन बहुसंख्य लोकाकरीता शिक्षणाची दारे उघडी झाली. शिक्षणाच्या प्रभावातूनच देशात राजाराममोहन रॉय, महात्मा फुले, गोपाल गणेश आगरकर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर इ. सारख्या पुरोगामी विचारवंतांच्या व्यक्तीमत्त्वाची जडण घडण होत गेली. ज्यांनी शिक्षणाची गंगा प्रवाहीत करण्याच्या प्रकियेला गतीमानता प्रदान करातांनाच अचेतन समाजात चेतना निर्माण करण्याचे महान असे कार्य केले अशा असामान्य कार्य करणाऱ्या महानायकांच्या यादीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे नाव हे सुवर्ण अक्षराने लिहता येईल. केवळ अज्ञानापोटीच व्यक्ती व समाजावर कशी नामुष्की ओढावते व बिकट परिस्थिती निर्माण होऊन विकासाचे सर्व मार्ग कसे अवरुद्ध होतात याची प्रचिती डॉ. आंबेडकरांना जवळून आल्यामुळे यातून सुटका करण्यासाठी त्यांना शिक्षण हे महत्त्वाचे वाटत होते.

डॉ. आंबेडकरांनी अगदी आयुष्याच्या शेवटपर्यंत कठोर व तीतकीच खडतर ज्ञानसाधना केली होती. या ज्ञानसाधनेत विधीशास्त्र, अर्थशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र, संस्कृत, धर्मशास्त्र इ. अशा महत्त्वपूर्ण विषयांचा सखोल अभ्यास करून त्यावर प्रभुत्व संपादन केले होते. या प्रभुत्व संपादनामुळेच त्यांनी शिक्षण क्षेत्रात मानवतावादी मुल्ये वर्धीत करण्यासाठी अविश्रांत मेहनत घेतली व त्यातूनच त्यांनी लोकशिक्षक या अर्थाने अनेक शैक्षणिक कार्य करून आपले शिक्षणविषयक विचार प्रस्तुत केले. डॉ. आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार हे जनसामान्य व वंचित या घटकांच्या जीवनाला प्रामुख्याने अधोरेखीत करणारे आहेत. अस्पृश्य समाजात शिक्षणामुळेच जागृती होऊ शकते. त्यांना न्याय व हक्क विषयक जाणीव निर्माण होऊन त्यांच्या उन्नती व प्रगतीचा मार्ग मोकळा होऊ शकतो. असे त्यांना वाटत असे. धर्म व जाती व्यवस्थेमुळे इथल्या शिक्षण प्रणालीत विषमता निर्माण झाली आहे. हे त्यांनी स्वतः अनुभवलेले होते. त्यातच ही विषमता समाजात बंधूभाव व ऐकोपा संपवून अन्याय व गुलामगिरीचे समर्थन करते. अशा परिस्थितीत हा अन्याय व गुलामगिरी संपृष्टात आणण्यासाठी शिक्षणा शिवाय तरणोपाय नाही हा सिध्दांत डॉ. आंबेडकरांनी मांडला.

शिक्षण ही शोषण मुक्तीची पायवाट असून त्याच्या शिवाय भारतातील गोरगरिब, शोषित, दीन दुबळे, वंचित यांच्या जीवनात क्रांती निर्माण होणे अशक्य आहे. असे सर्वस्वी डॉ. आंबेडकरांना वाटायचे. ज्या समुदायात शिक्षणाचा अभाव आहे. अशा समुदायामध्ये नवविचारांची निर्मिती होत नसल्यामुळे हा समुदाय पशुत्वाच्या पातळीवरच जगत असतो. अशा ज्ञानापासून दुरावलेल्या व संस्कृतीपासून विलग झालेल्या जनसमुदायामध्ये दारीद्रय, अज्ञान, अंधश्रध्दा, पंरपंराचा अभाव तसेच मानवी संस्कृतीचा अभाव दिसून येतो. त्यातच अशा समुदायावर कोणाही सुशिक्षित वर्गाला राज्य करणे वा त्यांना हिनत्वाची वागणूक देणे सहज शक्य होत असते. अशा होणाऱ्या शोषणातून मुक्ततेकरिता शिक्षण हा सर्वोत्तम पर्याय आहे हे सांगुण अन्याय अत्याचारातून सुटका, खऱ्या जीवणाची जाणीव, जगाची ओळख आणि मानवी महान संस्कृतीचा हा शिक्षणातून सुयोग्यप्रकारे अनुभवता येते असे डॉ. आंबेडकर सुचवितात.

समाजाची झालेली दुरावस्था व सामाजिक दुखण्यावर शिक्षण हे औषध आहे. हे स्वतः ओळखून डॉ. आंबेडकरांनी दलित्तोघाराच्या कार्यात शिक्षणाला अग्रस्थानी ठेवले. याची साक्ष ऑक्टोबर 1927 मध्ये मुंबई विधीमंडळात मुक्त विद्यापीठ कायदा दुरुस्ती विधेयक जेव्हा चर्चला आले होते. तेव्हा त्यांनी शिक्षणाबद्दल मांडलेल्या भूमिकेतून दिसून येते. यात ते म्हणतात, "शिक्षण प्रसाराची गती पाहता असे दिसून येते. की, शिक्षणाच्या बाबतीत सरकार फार उदासिन दिसते. शिक्षण हे प्रत्येक व्यक्तीपर्यंत पोहचविणे सरकारचे नैतिक कर्तव्य आहे. म्हणून शिक्षण पध्दतीचा अवलंब करतांना शिक्षण महागडे न बनविता समाजातील तळागाळातल्या गरिबापर्यंत शिक्षण पोहचले पाहिजे. याची सरकारने दखल घेणे गरजेचे आहे. हे सर्व साध्य करावयाचे असेल तर दलीत वर्गाला शिक्षणासाठी काही खास सवलती देऊन इतरांच्या बरोबरीने आणावे लागेल. तरच समाजात शैक्षणिक समानता आणण्यास मदत होईल.

वर्षानुवर्षे अस्पृश्य म्हणून गणल्या गेलेला बहुसंख्याक समाज हा शिक्षणापासून वंचित राहिल्याने त्यांची अवस्था ही गुलामासारखी झालेली होती. या असस्थेमधून अशा पीडीतांना बाहेर काढण्यासाठी शिक्षणाची व्यवस्था करणे हे डॉ. आंबेडकरांना अगत्याचे वाटत होते. शिक्षणाला अन्न, वस्त्र व निवारा या मूलभूत गरजे समान मानून शिक्षणातूनच मानसाला माणूसपण प्राप्त होऊन त्याला त्याच्या अस्तित्वाची जाणीव होते. अशी उदात्त धारणा डॉ. आंबेडकरांची होती. त्यामुळेच ते म्हणतात, उपासमारीने शरीराचे पोषण कमी झाल्यास माणूस हिनबल होऊन अल्पायुवी होतो. तसेच शिक्षणाच्या अभावी तो निर्बुद्ध राहिल्यास जीवंतपणी गुलाम होतो." तत्कालीन ब्रिटीश शासनाने शाळा काढून काही प्रमाणात का असेना मात्र ठिकठिकाणी शिक्षणाची सोय निर्माण केली. मात्र अशा ज्ञानामध्ये शिकविणारा वर्ग हा अस्पृश्यांना शिकविण्यास तयार नव्हता या वास्तवदर्शी व कटु अनुभवामुळेच त्यांनी 1945 मध्ये 'Peoples Education Society' ची स्थापना केली.

आपल्या सार्वजनिक जीवनाच्या प्रारंभापासूनच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अस्पृश्य, दलित समाजात शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार केला. त्यांच्या समाजात शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार केला. त्यांच्या समाज क्रांतीची सुरुवात ही शिक्षणापासूनच झालेली होती. समाजात विकृती निर्माण होऊ समाज दिशाहीन होण्यास व समाजाची अधोगती होण्यास शिक्षणाचा अभाव हे मुख्य कारण असल्याचे डॉ. आंबेडकर स्पष्ट करतात. त्यातच देशात शिक्षणा अभावी शुद्राती शुद्रांचा सर्वनाश कसा झाला याचीही ते कारणमिमांसा करतात. त्यामुळेच डॉ. आंबेडकरांनी खालच्या समाजाच्या अवनतीचे कारण हे केवळ आर्थिक न मानता त्यातील शैक्षणिक कमतरतेलाही अधोरेखित करतात. ते म्हणतात. दलित समाजाची उन्नती करणे म्हणजे त्यांची अन्न, वस्त्र व निवान्याची सोय करून पूर्वी सारखेच त्यांना उच्च वर्गीयांची सेवा करायला लावणे होईल. म्हणूनच त्यांच्यातील न्युनगंड नाहीसा करून त्यांच्या न्याय व हक्कांसाठी आणि त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव करून स्वतःच्या आणि राष्ट्राच्या दृष्टीने त्यांचे काय महत्त्व आहे. हयाच्या प्रचितीकरीता शिक्षणच हे महत्त्वपूर्ण साधन ठरेल.

य
यांनी
असे
पर्यंत
डे न
घेणे
देऊन
ल्याने
साठी
ग या
चाची
पेराचे
बुद्ध
सेना
यांना
ples
लित
गंच्या
माज
डॉ.
ही ते
केवळ
जाची
यांची
साठी
आहे.

डॉ. आंबेडकर हे शिक्षणाला परिवर्तनाचे महत्त्वपूर्ण साधन मानतात. ते म्हणतात. शिक्षण हेच व्यक्तिच्या जीवनात महत्त्वपूर्ण परिवर्तन घडवून आणत असते. शिक्षणामुळेच व्यक्तीला स्वतःच्या अस्तित्वाची जाणीव निर्माण होऊन त्यांच्यात स्वाभीमानाच्या भावनेचाही विकास होत असतो. शिक्षणातुनच व्यक्तिच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास साध्य होत असतानांच स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, व मैत्रीभाव या मुल्याचाही विकास त्यांच्यात साधला जात असतो. शिक्षणातूनच व्यक्तीमध्ये स्वतंत्र विचार करण्याची क्षमता निर्माण होऊन माणसाची सामाजिक, आर्थिक, मानसीक, राजकीय प्रगती होत असते आणि शिक्षणातूनच माणसाला उत्तम जीवन जगण्याचा मार्ग गवसत असतो. त्यातच शिक्षण हा शोषण मुक्तीचा मार्ग असल्यामुळे व्यक्तीला अन्यायाविरुद्ध उठाव करण्याचे सामर्थ्य आणि त्याची जाणीव ही केवळ शिक्षणामुळेच होऊ शकते. अशातच व्यक्ती स्वतःच्या व पर्यायाने समाजाच्या उत्थानासाठी हातभार लावू शकते असे ते म्हणतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक तत्वज्ञान :-

कोणतीही व्यक्ती ही जन्मताच बुद्धीमान नसते. शिक्षण घेण्याची प्रत्येक प्राणीमात्राची कुवत आहे आणि त्या कुवतीनुसारच शिक्षण घेऊनच प्रत्येक व्यक्ती हा बुद्धीमान होतो. ही प्रमुख बाब व्यक्तीला निदर्शनास आणून देणाऱ्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शिक्षणविषयक तत्वज्ञानातील पुढील महत्त्वपूर्ण व परिणामकारक मुद्द्याचा विचार करता येईल.

वैचारीक कांती व समाज परिवर्तनाचे साधन :-

डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, शिक्षणातून व्यक्ति स्वातंत्र्य आणि त्या माध्यमातून समाज परिवर्तन या प्रक्रियेला चालना मिळते. त्यामुळेच त्यांनी शिका, संघटीत व्हा आणि संघर्ष करा हा मुलमंत्र बहूसंख्यक अशा शोषित समाजास दिला. सामाजिक कांती घडवून आणण्याकरीता शिक्षणाद्वारे त्याची बिजे बालकांच्या मणात बालवयातच बालके वैचारीक कांतीने प्रवृत्त झाली तर ते मोठेपणी खरी सामाजिक कांती घडवून आणू शकतात. यातुनच एका नव्या समाजाची निर्मिती करता येईल. असा ठाम विश्वास डॉ. आंबेडकरांना होता. कांती आणि परिवर्तन हे शिक्षणाशिवाय होऊ शकत नाही हे सांगतांना त्यांना शिक्षण हे समाजपरिवर्तन होय. या शैक्षणिक विचारावर जोर दिला. आणि वैचारीक कांती व समाज परिवर्तनासाठी शिणाचा वापर स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव यासाठी केला.

शिक्षणातुन विषमतेचे निर्मुलन :-

भारतीय समाजात जाती धर्म पंथ संस्कृती इत्यादी क्षेत्रात प्रचंड प्रमाणात विषमता दिसून येते. या विषमतेमुळेच जनसामान्याची सतत पिळवणुक होत असते. जाती भेदाच्या अस्तित्वामुळेच समाजातील एकोपा नष्ट होऊन एक समाज हा दुसऱ्या समाजापासून दुर जात असतो. धर्मा धर्मातही विषमता पसरविली जाते. हे सांगुन या विषमतेचे उच्चाटन करण्यासाठीच डॉ. आंबेडकरांना शिक्षणाची कास धरणे अगत्याचे वाटते. जाती धर्माच्या शृंखला तोडुन विविध समाज बांधवात त्यांचे हितसंवर्धन व सामंजस्याचे

वातावरण तयार करण्याची जाणीव हि केवळ शिक्षणाद्वारेच निर्माण केल्या जाऊ शकते यावर त्यांचा विश्वास होतो. म्हणूनच सर्व प्रकारच्या विषमता नष्ट करण्यासाठी आणि सामाजिक लोकशाही निर्माण करण्यासाठी शिक्षण हा एक राजमार्ग ठरू शकतो असे ते म्हणतात.

विद्येला शस्त्राची उपमा :-

डॉ. आंबेडकरांच्या मते विद्या ही शस्त्रा समान आहे. त्यामुळे या शस्त्राचा कसाही वापर केला जाऊ नये. कारण हे शस्त्र जीतके प्रभावी तीतकेच धारदार असल्यामुळे अनावधाने याद्वारे कोणाचाही घात ते करू शकते. याकरिताच ते व्यक्तीच्या शीलवान असण्यावर भर देतात. कारण व्यक्ती जर शिलवान असेल तर याद्वारे तो एखाद्याचे संरक्षण करू शकेल पण त्याऐजी मनुष्य हा शिलवान नसेल तर विद्येच्या शस्त्राने एखाद्याचा घात झाल्याशिवाय राहणार नाही. मात्र चारित्र्य संपन्न व्यक्ती विद्या या शस्त्राचा दुरुपयोग करू शकणार नाही. असा व्यक्ती हा या शस्त्राचा उपयोग हा दृष्टांचा संहार करून स्वतःचा संरक्षणही करू शकेल असे डॉ. आंबेडकरांना वाटते.

शिस्त व चारित्र्यांचे महत्त्व :-

व्यक्तीच्या जीवनात शिस्तीला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. व्यक्ती आणि समाज या दोघी प्रगती घडून येण्यासाठी शिस्तीची नितांत आवश्यकता असते. व्यक्तीच्या जीवनात शिस्त नसल्यास व्यक्तीचे भवितव्य अंधकारमय होत असते. तर समाजात शिस्तीचा अभाव असल्यास अराजकतेची स्थिति निर्माण होण्याचा धोका पुरेपुर असतो. त्यामुळे डॉ. आंबेडकरांनी अनुशासन व सामाजिक प्रगती कशी शिस्त निर्माणावर जोर दिला.

डॉ. आंबेडकरांनी व्यक्तीच्या जीवनात शिस्त बानवित असतांनाच व्यक्तीच्या चारित्र्य निर्माण होणे तेवढाच भर दिलेला आहे. चारित्र्य अर्थात शिल होय. या शिलाशिवाय शिक्षणाची किंमत कवडीमोल आणि ज्ञान हे तलवारीसारखे आहे. त्याचा सदुपयोग करावयाचा किंवा दुरुपयोग करावयाचा हे त्या माणसाच्या शीलावर अवलंबून असते. शिक्षणाने व्यक्ती अशिक्षित होईल मात्र सुशिक्षित होईलच असे सांगता येणं नाही. त्यामुळे शिक्षणाला चारित्र्याची जोड असावी हे सांगून चारित्र्यामुळे ज्ञान चांगल्या अथवा वाढी कामासाठी वापरावयाचे की नाही ते ठरविता येते असे ते म्हणतात.

प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे :-

शिक्षणाची सुरुवात ही प्राथमिक शिक्षणापासून होत असल्यामुळे डॉ. आंबेडकरांना प्राथमिक शिक्षणाचा प्रश्न हा राष्ट्रीयदृष्ट्या अत्यंत मुलभूत व मोलाचा वाटतो. त्यांच्या मते ज्यांनी आधीच शिक्षणाचा लाभ घेतलेला आहे. त्यांना सक्ती करण्याची गरज नाही. मात्र ज्यांना शिक्षणाचे महत्त्व कळत नाही त्या सक्तीच्या शिक्षणाची गरज असते. प्राथमिक शिक्षण हे मागास वर्गातील निरक्षर लोकांच्या दृष्टिने शिक्षण महत्त्वाचे व त्यातच राष्ट्रीय इमारीचा पाया आहे. त्यामुळे लोकांच्या इच्छेवर हा प्रश्न सोपविल्यास प्राथमिक शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रसार होण्यास कित्येक वर्षे लागतील म्हणून शिक्षणाच्या बाबतीत सक्ती

कायदा करावा लागतो असे ते म्हणतात. त्यातच प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण झाले पाहीजे आणि ते सर्व समाजाला मोफत मिळावे असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते.

उच्च शिक्षणाचे महत्त्व :-

उच्च शिक्षण हे व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या उच्च विकासाचे साधन असल्यामुळे तसेच लोकशाही बळकट करण्याचे सर्वात महत्त्वपूर्ण माध्यम असल्यामुळे उच्च शिक्षणाची संधी मागास वर्गाला व बहुजन समाजाला मिळणे आवश्यक आहे असे ते म्हणतात. त्यांच्या मते समाजातील खालच्या वर्गाला त्यांच्या अस्तित्वाची जाणीव करून देण्याकरीता उच्च शिक्षणाच्या प्रसाराखेरीज दुसऱ्या कशानेच साध्य होणार नाही. दलितांच्या सर्व सामाजिक दुःखण्यावर उच्च शिक्षण हे प्रभावी औषध असून अस्पृश्यांची गुलामी उच्च शिक्षणानेच नष्ट करता येईल. उच्च शिक्षणाच्या माध्यमातून मानाच्या जागा आपल्या हातात येतील आणि शासनकर्ते जमात बनविण्याच्या दृष्टिने समाजात प्रगती करता येईल. असा विचार त्यांनी व्यक्त केला. उच्च शिक्षणाचा प्रसार कसा होईल या संबंधीची दक्षता सरकारने बाळगणे आवश्यक आहे. असे मत त्यांनी प्रतीपादन केले.

स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व :-

डॉ. आंबेडकरांच्या शिक्षणविषयक तत्वज्ञानात स्त्री आणि पुरुष यांच्यातील भेदभावाला मुळीचथारा नाही. मुलांच्या शिक्षणाबरोबरच मुलींच्याही शिक्षणासाठी धडपड केल्यास आपल्या समाजाची प्रगती झपाटयाने होईल. स्त्रियांना शिक्षण उपलब्ध करून देणे म्हणजे एकप्रकारे त्यांचा सन्मान करण्यासारखे आहे. शिक्षणाची संधी सर्वांना असावी. दैव, नशीब आणि धर्मभोळेपणा अशा खुळचट प्रवृत्ती विरुद्ध त्यांना अत्यंत चीड होती. या प्रवृत्तीमधून स्त्रियांना मुक्त करण्यासाठी व तीच्यावरील अन्याय, अत्याचार दुर करून तीला त्यांचे न्याय व हक्क व सामाजात प्रतिष्ठेचे स्थान मिळण्यासाठी शिक्षण हा एकमेव मार्ग असल्याचे मत डॉ. आंबेडकर प्रतिपादन करतात. त्यातच ते स्त्री आणि पुरुषांना एकच शिक्षण दिले पाहीजे असे मत व्यक्त करून सहशिक्षणाचा ते पुरस्कार करतात.

समारोप :-

देशातील सर्व सामान्याची शैक्षणिक स्थिती सुधारावी आणि देशाची झपाटयाने प्रगती व्हावी असा डॉ. आंबेडकरांचा व्यापक शिक्षण विषयक दृष्टीकोन होता. समाजातील प्रत्येक घटकांचा योग्यप्रकारे विचार करून त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीला अनुकूल असे वातावरण निर्माण करण्यावर ते जोर देतात. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुभाव या तीन मानव कल्याणाच्या तत्वांस अनुसरून जीवन व्यतीत करणारा समाज डॉ. आंबेडकरांना शिक्षणातून निर्माण व्हावा हे अभिप्रेत होते. म्हणून त्यांनी त्याकरिता शासनाचे कार्यरत राहण्याची आवश्यकता प्रतिपादन केली होती. डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार हे विशेषकरून जनसामान्यासाठी तसेच वंचितांसाठी होते. सामाजिक समता, स्वातंत्र्य, यांचे संरक्षण व संवर्धन करणारी शक्ती शिक्षणात आहे. शिक्षण घेण्याचा अधिकार हा सर्वांचा आहे. अस्पृश्य समाजात शिक्षणायुक्तता जाणवू

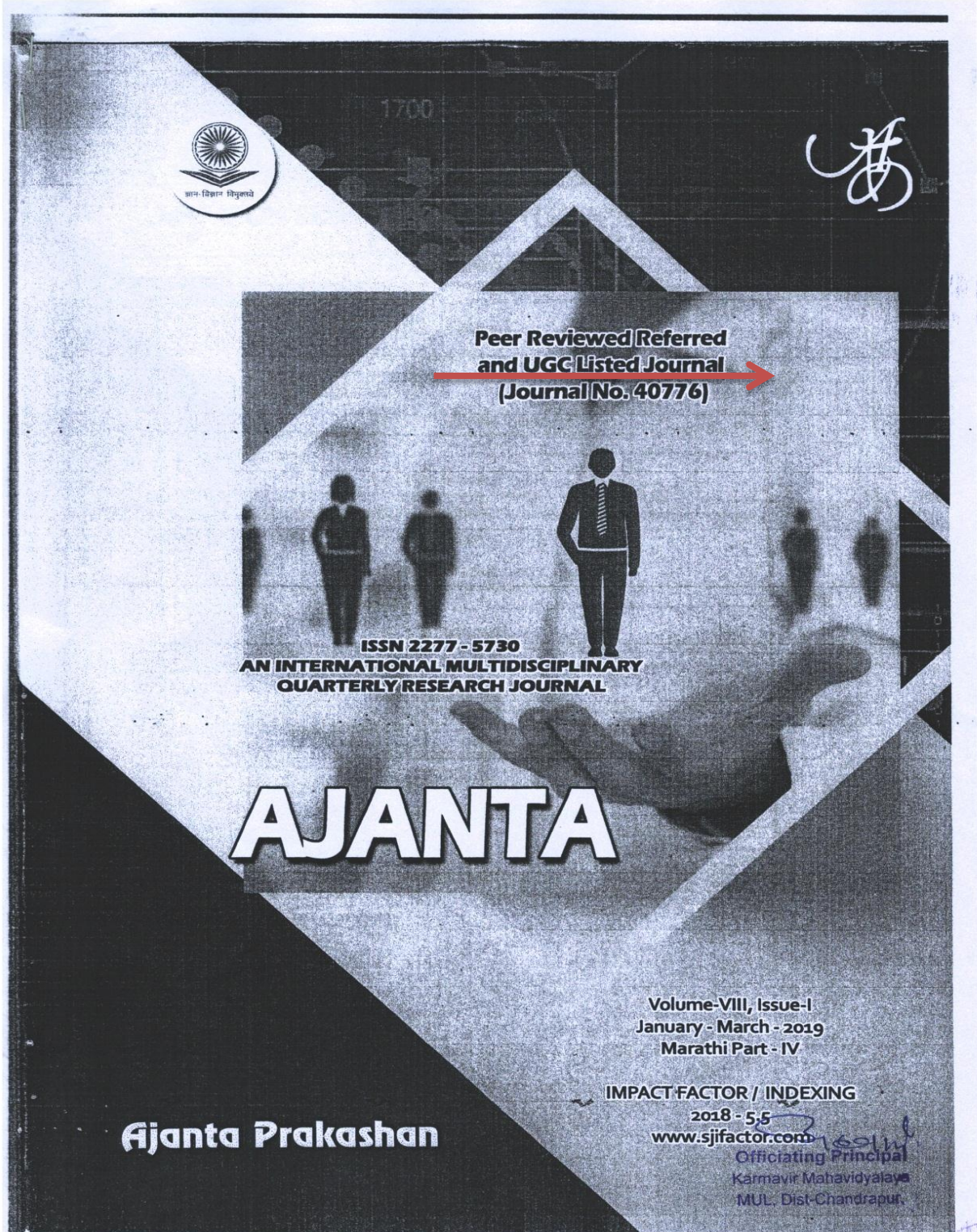
होऊ शकते. त्यातूनच त्यांची प्रगती निश्चित आहे असे त्यांना वाटत असे. त्यामुळेच ते ज्याप्रकारे प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरण व सक्तीकरणचा आग्रह करतात त्याचप्रकारे उच्च शिक्षणाची उपलब्धता करून देण्याची मागणीसुद्धा ते सरकारला करतात.

संदर्भ ग्रंथ सुची :-

- डॉ. पानतावने गंगाधर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे निवडक लेख, प्रतिमा प्रकाशन पुणे, 1998.
- डॉ. आंबेडकर बाबासाहेब, लेखन आणि भाषणे, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, 2002.
- डॉ. आंबेडकर बाबासाहेब, दलितांचे शिक्षण संपादक, प्रदिप गायकवाड, क्षितीज प्रकाशन, नागपुर.
- प्रा. गायकवाड यादव, भारतरत्न, डॉ. आंबेडकर बाबासाहेब (जीवन आणि कार्य)
- काणे प. सी. प्रमुख भारतीय आणि पाश्चिमात्य राजकीय विचारक, पिंपळपुरे अॅण्ड पब्लिशर्स नागपुर.

सहा. प्रा. अर्थशास्त्र विभाग
कर्मविर महाविद्यालय मुल जि. चंद्रपुर
ujwalakapgate@gmail.com

Dr. Kewal H. Karhade

CONTENTS OF MARATHI PART - IV

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२७	जागतिकीकरणानंतर भारतीय शेतीतील बदल प्रा. सुरज टिलावत प्रतिक गुलालकरी	१११-११४
२८	शेतकरी संघटनांच्या चळवळी व आंदोलने प्रा. अंजली डी. बर्डे	११५-११६
२९	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषिचे महत्त्व प्रा. गणेश काकडे	११७-१२१
३०	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या अर्थव्यवस्थेसमोरील आव्हान प्रा. केवल कराडे डॉ. सुनिल शिंदे	१२२-१२८
३१	शेतकरी आत्महत्या समस्या व उपाययोजना डॉ. महेंद्र भि. भगत	१२९-१३३
३२	ग्रामीण साहित्य एक सामाजिक दृष्टीक्षेप प्रा. अतुलकुमार हरिभाऊ महाले	१३४-१३८
३३	कृषी मूल्य विश्लेषण आणि विपणन व्यवस्था डॉ. हिप्पळगावकर आर. ए.	१३९-१४१.
३४	मराठी साहित्य आणि भारतीय शेतकऱ्यांच्या समस्या व आव्हाने प्रा. डॉ. सुनिल शिवलाल राठोड	१४२-१४५
३५	सामाजिक प्रथा, परंपरा व सामूदायिक विकास डॉ. डि. एम. मोहोड	१४६-१५०

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

३०. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या अर्थव्यवस्थेसमोरील आव्हान

प्रा. केवल कराडे
कर्मविर महाविद्यालय, मुल.
डॉ. सुनिल शिंदे
भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येवर मिडीया, वर्तमानपत्रे, चर्चासत्रे इत्यादींच्या माध्यमातून बरीच चर्चा सुरु आहे. ह्यामध्ये शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांवर चर्चा सुरु असून 'या' चर्चेच्या माध्यमातून आत्महत्यांच्या कारणाचा शोध घेतला जाऊन आत्महत्या रोखण्यासाठी शासनाने, सामाजिक संस्थानी आणि स्वतः शेतकऱ्यांनी काय केले पाहीजेत यावर उपायोजना सुचविली जात आहे. त्यामुळे प्रस्तुत चर्चासत्रामध्ये शेतकऱ्यांच्या जिवनावर प्रकाश टाकण्याचा संशोधकाचा अल्पसा प्रयत्न आहे.

अभ्यास विषयाचे महत्व

१. भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे महत्व समजून घेणे.
२. शेती व शेतकऱ्यांच्या समस्यांचा शोध घेणे.
३. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या संदर्भातील कारणांचे मुळ शोधणे.
४. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यावर उपाय सुचविणे

• इंग्रजी राजवटीपुर्विच्या आणि नंतरच्या भारताची स्थिती

भारताला कधी काळी सोन्याचा धूर निघणारा देश म्हटले जायचे या देशात एक म्हण फार प्रचलित होती 'उत्तम शेती, मध्यम व्यापार व कनिष्ठ नौकरी' आज मात्र म्हटले जाते 'उत्तम नौकरी, मध्यम व्यापार आणि कनिष्ठ शेती' अशी स्थिती का निर्माण झाली याचा शोध घेण्याची वेळ आली आहे. अगदी प्राचिन काळापासून भारतीय अर्थव्यवस्था कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था आहे. स्वातंत्र्याच्या 63 वर्षांनंतरही त्यामध्ये फारसा फरक पडला नाही. आजही कृषी हाच भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या पाठीचा कणा आहे. आणि शेतकरी 121 कोटी भारतीयांचे आधारस्तंभ आहेत. मानवाची सर्वात महत्वाची गरज म्हणजे अन्न सर्वाना जगण्यासाठी अन्न लागते आणि अन्न पिकविणाऱ्या अन्नदात्याची मात्र अन्नान्न दशा होत आहे. त्याच्यावर अर्धपोटी, उपाशी राहण्याची वेळ आली आहे. गेल्या अनेक वर्षांपासून शेतकरी आत्महत्या करीत आहेत. इंग्रजी राजवट आणि स्वातंत्र्योत्तर भारताच्या 63 वर्षांत काय फरक पडला याचा गार्भियाने विचार करण्याची गरज आहे.

इंग्रजी राजवटीअगोदरचा भारताचा इतिहास अतिशय वैभवशाली शिखरावर होता. भारतीय खेडी स्वयंपुर्ण होती. खेड्यातील लोकांच्या गरजा कमी आणि खेड्यामध्येच पुर्ण केल्या जायच्या. शेती ह्या प्रमुख व्यवसायासोबतच त्रामिर्ण भागामध्ये कुटीर उद्योगांचे जाळे पसरले होते. ग्रामिण भागातील लोकांना

Dr. Vibhavari B. Hate

Continuing Professional Development Event

Under the faculty of

“Library And Information Science”

Published Special issue

With ISSN 2394-8426 International Impact Factor 3.325

UGC Approved Journal Sr. No. 48455

Published On Date 07.02.2018

Special Issue Online Available At : <http://gurukuljournal.com/>

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

Organized &
Published By

Chief Editor,
Gurukul International Multidisciplinary Research Journal
Mo. +919273759904 Email: chiefeditor@gurukuljournal.com
Website : <http://gurukuljournal.com/>

INDEX

Paper No.	Title	Author	Page No.
1	Reading Habits Among Teachers In Colleges Affiliated To Rastrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur At Wardha District	Dr. Vibhavari B.Hate	1-11
2	Impact of ICT on library Personnel Management	Mahendra Shantaram Sable	12-16
3	२१वीं सदी में डिजिटल ग्रंथालय की आवश्यकता	प्रा.वर्षा अ तिडके (शनिवारे)	17-20
4	ग्रामीण भागातील माध्यमिक शाळांतील विद्यार्थ्यांच्या वाचन सवयी व संस्कृतीचा विकास	शारदा कृ.लांजेकर	21-25
5	वाचनसंस्कृतीचा विकास होणे काळाची गरज	प्रा.वर्षा अ तिडके (शनिवारे)	26-29

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

SCOPE AND LIMITATIONS OF THE STUDY

The present study has been confined to analysis of "Reading Habits among Teachers in Colleges affiliated to Rashtrasant Tukadoji Maharaj, Nagpur University, at Wardha District." The study has been taken up with following limitations

- The reliability of the fact depends on the honesty of the respondents.
- The socio-economic status and nature of the college teachers has not been taken into consideration, which may affect the facts.
- The geographical limitation is Wardha District

RESEARCH METHODOLOGY

Research Methodology followed is Descriptive and Investigative. Survey method has been adopted for collection of data by distributing the questionnaires. Questionnaires were distributed personally to the faculty members of Science, Commerce and Arts college faculty of Wardha district, by taking the permission of the principals to carry out the study for this project. The Random sampling technique was used for distribution of questionnaire to the faculty members

FINDINGS OF THE STUDY

Out of 300 questionnaires distributed to the faculty members, 239 (80%) responded. The faculty wise response was 81 (81%) from Science faculty 36 (72%) from commerce and 122 (81%) are from Arts teachers respectively.

Personal Details of the Faculty Members

Based on the data analysis in Chapter-IV, following are the findings of the study:

- Maximum respondents were of the age group of 41-50 forming 36.8% followed by 33.1% belonging to the age group of 31-40 and 16.3% belonging to the age group of above 50 years and very low percent of 13.8 belongs to the age group of Under 30. 72.4% are males and 27.6% are females.
- 31% of the faculty members are with Master of Philosophy, and 13.4% are with Doctorate in Philosophy. 5.4% of the faculty members are having both Master of Philosophy and Doctorate in Philosophy.
- 70.7% of the faculty members are designated as Assistant Professor, followed by 24.7% designated as Associate Professor, 2.1% as Professor and 2.5% are Principal.
- In Science faculty, 44.4% have published papers in National journals and 30.9% faculties have published papers in International Journals. 34.6% have presented papers in National level Conferences. and 19.8% have presented papers in International level Conferences. Only 7.4% faculty members have book publications.
- In Commerce faculty, 27.8% have published papers in National journals and 8.3% faculties have published papers in International Journals. 47.2% have presented papers in National level Conferences, and 22.2% have presented papers in International level Conferences. Only 8.3% faculty members in commerce have book publications.
- In Arts faculty, 30.3% have published papers in National journals and 18.9% faculties have published papers in International Journals. 50.8% have presented papers in National level Conferences, and 24.6% have presented papers in International level Conferences. Only 9% faculty members in Arts have book publications.
- The percentage of Ph. D's is more in Commerce forming 41.7% followed by Science with 33.3%.
- In commerce majority of faculty members are with more than sixteen years of experience forming 66.7% followed by arts faculty with 41.8%.
- Teachers from Science faculty only have membership of International Associations. Teachers from Arts and Commerce faculties have membership of National and Local Associations.

Information Needs of Faculty Members

- Science teachers reported highly sought option for Product. Material, Equipment and Apparatus related information. The information related to Theoretical/Basic/Scientific and Technological Research, Experimental Designs, Methods, Process and Procedures, Results and Applications, Standards and

Specifications frequently required. Economic and Marketing, Social and Political related information is rarely required.

- Types of information needs of commerce faculty shows highly sought option for Economic and Marketing related information. Theoretical / Basic/ Scientific & Technological / Research; State of Arts and Reviews; Experimental Designs, Product. Material, Equipment and Apparatus; Statistical; Standards and Specifications related information they frequently use. Methods, Process and Procedures; Computer Program and Model Building related information needs are rare.
- Types of information needs of Arts faculty shows highly sought option for Social and Political related option while Theoretical /Basic/Scientific & Technological Research; State of Arts and Reviews; Results and Applications; Statistical related information is frequently required. Experimental Designs; Scientific and Technical News; Statistical related information is rarely required.

Use of Information by Faculty Members

- Analysis of use of information of science faculty shows that the maximum respondent that 65.4% highly sought and used information for the teaching purpose. The maximum of 43.2% frequently collected and used information for examination work and 32.1% frequently collected and used information for fundamental research. 34.6% frequently collected and used information for planning activities and 28.4% for guiding research. 29.6% highly collected and used information for Laboratory purpose, 33.3% frequently collected and used information for writing and publishing paper/ books/reports.
- Analysis of use of information of commerce faculty shows that maximum of 44.4% highly sought and collected used information for the teaching purpose. The maximum of 36.1% frequently collected and used information for examination and 33.3% highly sought, collected and used information for fundamental research, 33.3% occasionally collected and used information for planning activities. 30.6% frequently collected and used information for writing and publishing paper/books/reports. The majority of 38.9% frequently collected and used information for participating in conferences/ seminars etc, 41.7% frequently collected and used information for delivering lectures/ speeches/ address etc.
- Analysis of use of information of Arts faculty shows that the majority of 43.4% highly sought, collected and used information for the teaching purpose, 29.5% frequently collected and used information for examination work.

Motivation to Seek Information

- From the respondent of the science faculty regarding motivation to seek information, it is observed that the majority i.e. 33.3% are highly motivated to seek information regularly for research thirst in their own field. The majority of 40.7% are frequently motivated to seek information regularly for visibility among friends and colleagues and 37% are occasionally motivated to seek information regularly for desire to have edge over others. The majority of 34.6% are frequently motivated to seek information regularly for desire to gain recognition in their own field and 33.3% are frequently motivated to seek information regularly to qualify for promotion. 34.6% are highly motivated to seek information regularly with desire to achieve professional excellence and 40.7% are highly motivated to seek information regularly for self satisfaction and self improvement.
- From the respondent of the commerce faculty regarding motivation to seek information, it is observed that 36.1% are frequently motivated to seek information regularly for research thirst in their own field while 61.1% frequently motivated to seek information regularly for visibility among friends and colleagues. 38.9% are occasionally motivated to seek information regularly for desire to have edge over others and 50% frequently motivate to seek information regularly for desire to gain recognition in their own field. 38.9% are highly motivated to seek information regularly to qualify for promotion while 33.3% are highly motivated to seek information regularly for desire to achieve professional excellence. 41.7% are highly motivated to seek information regularly for self satisfaction and self improvement.
- From the respondent of the Arts faculty regarding motivation to seek information, it is observed that 30.3% are highly motivated to seek information regularly for Research thirst in their own field while 33.6% are

frequently motivated to seek information regularly for visibility among friends and colleagues. 30.3% are occasionally motivated to seek information regularly for desire to have edge over others while 32% are frequently motivated to seek information regularly for desire to gain recognition in their own field. 26.2% are frequently motivated to seek information regularly to qualify for promotion and 31.1% are highly motivated to seek information regularly for desire to achieve professional excellence.

Use of various Types of Sources

- The study of formal source of information used by the faculty of science shows that 66.7% books are most often used to obtain the information, while 37% opinioned that they most often use Hand books/Year books/Directories/manuals/Treaties to meet their information requirement. 34.6% often used Dictionaries/Encyclopedias to meet the information requirement, while 35.8% occasionally used learned periodicals to obtain the information. 29.6% often used Review Journals/Abstracting Journals to obtain the required information while 39.5% often used Proceedings of Conferences/Workshops to obtain required information. Theses and Dissertations are occasionally used by 30.9% to obtain required information and Patents and Trademarks are rarely used by 29.6% to obtain required information.
- The study of formal source of information used by the faculty of Commerce reveals that 50% of the respondents most often used books and 38.9% often used Hand books, Yearbooks, Directories, Manuals, and Treaties to meet their information need. 44.4% of respondents often used Dictionaries and Encyclopedias and 47.2% often used learned periodicals to meet their information need.
- The study of formal source of information used by the faculty of Arts reveals that all the respondent used books to meet their information needs, however the majority of 36.9% opinioned that they often used books followed by 23.8% using books most often. 29.5% of respondents often used Hand books/Year books/Directories/manuals/Treaties, 30.3% respondent occasionally used Dictionaries and Encyclopedias while 23.8% occasionally used learned periodicals to meet their information needs. Review and Abstracting Journals are occasionally and often used by 32.8% while 28.7% of the respondents often used proceedings of conferences and workshops to meet their information needs.

Information needed for Day to Day Activities

- The study reveals that among the science faculty the majority (46.9%) always obtained information for maintaining contact with colleagues within the institution through computer network (30.9%). They very often obtained information through personal correspondence (37%). The majority often obtained information by discussing with colleagues outside the institution (37%), through fax or email (30.9%) and through telephone (29.6%) and by attending meetings, symposia, conferences etc. (30.9%) and (33.3%) through consultant.
- Among the commerce faculty the majority (52.8%) always obtained information for maintaining contact with colleagues within the institution through discussing with colleagues outside the institution (38.9%) through telephone (30.6%) through fax or email (25%) and very often through computer network (27.8%). They rarely obtained information through personal correspondence (27.8%) and by attending meetings, Symposia, Conferences etc. (27.8%) and through consultants (27.8%). The majority of 52.8% rarely visit other organizations.
- The study reveals that among the arts faculty the majority (41%) very often obtained information for maintaining contact with colleagues within the institution through discussing with colleagues outside the institution (26.2%) through personal correspondence (28.7%). The majority of arts faculty seldom obtained information through telephone (29.5%) through fax or email (23.8%) through computer network (33.6%) and by exchange of pre-prints and monographs (27%), through consultants (24.6%) and by visits to other organizations (59%).

Use of Library and Information Centre

- The teachers of arts faculty visiting the library weekly are 68.85% followed by Commerce teachers with 66.7% and Science teachers with 55.6%. Among the daily visitors to the library, the commerce teachers dominate with around 30.5%, followed by Science with 27.2% and arts teachers with 26.23%. The science teachers opinioned that only 1.2% rarely visit the library 4.9% monthly and 11.1% fortnightly. The commerce

teacher visits daily and weekly and 2.8% visit the library rarely. The arts teachers opined that 2.46% visits the library fortnightly and the similar visit monthly.

- The study of average time spent on reading material on field of specialization by the science teachers shows that around 30.9% spend more than 6 hours per week followed by 29.6% with 1-2 hours, while 22.2% spend 2-4 hours and merely 6.2% spend less than one hour reading per week. Among the commerce teachers around 49.2% spend 1-2 hours in a week followed by 19.4% up to 2-4 hours per week. Merely 9.2% spend more than 6 hours per week. Among the arts teachers the majority of 41.8% spend 1-2 hours, per week followed by 23.8% spending around 2-4 hours per week. Around 9% of the arts teacher spends more than 6 hours per week and around 9.8% for less than one hour per week.
- The study of personal subscription to the periodicals and journals by the faculty members reveals that the majority of the respondents does not subscribe the periodicals or journals personally and depends on library or other sources.

Reading Interests of Faculty Members

- Reading interest of science faculty reveals that the majority prefers to read text books (61.7%) with top priority. The science faculty gives high priority to journals and periodicals (53.1%) followed by research reports (49.4%). The lowest priority is given to poetry (70.4%) followed by novels and humors (63%).
- Commerce faculty gives top priority to text books (41.7%) and popular magazines (41.7%). High priority is given to research reports (52.8%) followed by text books (36.1%) and Journals and periodicals (36.1%). Low priority is given to humors (69.4%) followed by poetry and dramas (61.1%) etc.
- Arts faculty gives top priority to text books (39.3%) and research reports (37.7%). High priority is given to Journals and periodicals (47.5%) followed by popular magazines (40.2%). Low priority is given to poetry (47.5%) followed by novels and travel stories (45.1%).

Opinion about Document availability in Respective Institutions

- Science teachers responded that books (65.4%) Reference books (48.1%) and current periodicals (35.8%) are adequate. News paper clippings (44.4%) are partially adequate followed by back journals, conference and seminar proceedings (38.3%). 54.3% opined that bibliographies are inadequate followed by reprints and photocopies (51.9%). 19.8% of respondents reported that technical reports, patents and standards are grossly inadequate followed by indexing, abstracting and reviewing periodicals (13.6%).
- Majority of Commerce faculty members are of opinion that current periodicals (48.6%) and reference books (41.7%) are adequate. Around 50% of the respondents think that indexing, abstracting and reviewing periodicals are partially adequate and 41.7% thinks that the back journals are partially adequate. 44.4% respondents think that Technical Reports/Patents/Standards etc. are inadequate and 30.6% thinks that dissertation and thesis are inadequate.
- Arts faculty members reveal that the majority are of opinion that books (43.4%) are adequate, 45.1% opined that reference books are partially adequate; 40.8% opined that current periodicals are partially adequate; 32.8% opined that back journals are partially adequate; 32.8% opined that Indexing/Abstracting/Reviewing periodicals are grossly inadequate; 30.3% opined that Technical Reports/Patents/Standards etc. are inadequate. Dissertation /Theses (33.6%) and Bibliographies (32%) are partially adequate.

Habit of using Library and Information Services

- Science faculty respondents show that the borrowing privileges are given low priority by 34.6% and 27.2% of the respondents are not using the services. These services are given top priority by only 12.3%. The reference services are given middle priority by 48.2%. Referral services are given middle priority by 44.4% faculty members. Latest addition lists is known to 42% and gives them middle priority. Photocopying services are known with middle priority to 42% while 18.5% respondents do not use the services. The majority of respondents (35.8%) are not using Inter Library Loan services.
- Commerce faculty respondents show that 36.1% gives top priority and 33.3% gives middle priority to borrowing privileges. The majority of respondents gives referral services (41.7%); Latest addition list (44.4%); photocopying services (36.1%) translation services (41.7%) low priority. The majority of 41.7% are

not aware of Inter library loan services. 36.1% respondent use current content services and 41.7% use selective dissemination of information services with middle priority.

- Arts faculty reveals that the interlibrary loan service (42.6%) Translation Services (39.3%) selective Dissemination of Information (28.7%) and any other services than mention (78.7%) are not been used by the respondents. Browsing privilege (36.1%) and bibliographic services (32%) are given low priority by commerce faculty. Middle priority is given to reference services (32.8%); referral services (46.7%); Latest addition lists (36.5%); selective dissemination of information (28.7%); current content services (34.4%) and photocopying services (34.4%) are given middle priority.

Internet Use

- 93.8% Science teachers use internet for education (65.4%) and email (53.1%) and very often use for literature search (30.9%) and health purpose (24.7%). They also use Internet for downloading courseware (34.6%) followed by for entertainment and news (29.6%) and social networking (28.4%).
- Use of internet by commerce faculty reveals that majority of 75% use internet. The majority i.e. 58.3% always use internet for education purpose and 27.8% use internet for entertainment purpose. The majority i.e. 33.3% have responded to use of internet for news. The majority of 27.8% did not respond to use of internet for social networking, downloading software, tutorial, courseware, literature search and international collaborations.
- Use of internet by arts faculty reveals that majority of 75.4% use internet. The study reveals that the majority (41.8%) always use internet for education purpose, while 23.8% often use internet for entertainment, 21.3% always use for knowing news, 19.7% rarely use internet for sport purpose. The majority (27.9%) always use internet for e-mail, while 27% rarely use internet for Social networking, 25.4% often use internet for downloading software, 22.1% very often use internet for literature search.
- Majority of respondents from Science are frequently motivated to search information for desire to keep up to date information (46.9%) to develop contact with the other faculty members (35.8%) on Internet and for collaborative research (33.3%). Majority of Commerce faculties are frequently motivated to search information for further communication (47.2%), for Collaborative research (36.1%) desire to keep up to date information (36.1%) and for problem solving (36.1%). Majority of Arts faculty is frequently motivated to search information for desire to keep up to date information (35.2%), for problem solving (34.4%) and to develop contact (32%).

Use of Electronic Sources

- E-resources in the form e-books are used by science faculties (66.7%) followed by e-journals by commerce faculty (61.1%). The majority of databases are used by science faculty (38.3%) followed by arts faculty (24.6%). The e-resources are mostly used as reference documents (63.9%) and technical reports (27.8%) by commerce faculty. The majority of commerce faculty (36.1%) use open access followed by arts faculties (33.6%).
- Majority of science faculties (54.3%) use online databases. The most preferred database is Science Direct used by 43.2% faculties followed by Chemical Abstract (28.4%), SCISEARCH (25.9%), BIOSIS and Physics Abstracts (22.2%). The study reveals that majority of commerce faculties (98.9%) and arts faculties (94.4%) do not use online databases.
- The study reveals that out of the respondents only 34.6% science faculties, 27.8% commerce faculties and 22.1% arts faculties use N-list databases.

Use of Search Engines

- Science faculty reveals that Google (75.3%) is the most preferred search engine followed by Yahoo (54.3%) while the least preferred search engines are Mamma, Dog pile and Excite (14.8%) followed by Hot Bout (13.6%).
- Commerce faculty reveals that Google (75%) is most preferred search engine followed by Yahoo(58.3%) and the least preferred are Mama and Dog pile (22.2%) followed by Hotbot and Excite (27.8%).
- Arts faculty reveals that Google (61.4%) is most preferred search engine followed by Yahoo (50%) and the least preferred is-Excite (13.1%) followed by Dog pile (13.9%).

- The study of Internet search techniques used by faculty reveals that majority of the respondents are not aware of search techniques and the majority of the respondents are using Boolean Operators and case sensitivity. The least preferred are phrase searching and wild card and truncation followed by proximity search (18.5%).
- Slow speed of the Internet followed by downloading problem, information overload, finding relevant information and lack of training are the problems faced by the faculty members while accessing Internet.

Reading on Internet in Leisure Time

- Reading on internet during leisure time by science faculties reveals that majority of 43.2% often reads online news followed by e-books (24.7%), sports information (18.5%). The online magazines are very often read by 19.8% respondents. The majority of respondents rarely read sales information (34.6%) followed by movie review, health information and comic strips (25.9%), horoscope and weather report (24.7%), job information (23.5%), Jokes (22.2%) and stories and novels (21%). Playing games on internet during leisure time is least preferred by the respondents
- Commerce faculties reveal that majority of 36.1% often reads online magazines. The majority of 22.2% always read e-books. The majority of respondents rarely read online news (61.1%) followed by movie review (38.9%), comic strips (33.3%) health information and job information (30.6%). Playing games on internet (16.7%) during leisure time is rarely preferred by the respondents followed by stories and novels (19.4%).
- Arts faculties reveals that majority of respondents is not reading on internet during leisure periods.

General Reading Habits

- General reading habit of science faculty reveals that the majority of 98.8% are reading news paper, followed by Magazines (84%) and general knowledge books (80.2%) only 38.3% are reading novels and 23.5% classical literature. Same trend is followed by commerce and arts faculties with the only exception that the classical literature is preferred to magazines by arts faculties.
- The study of preference of language as general reading habits of science faculty reveals that English and Marathi. Commerce and Arts faculty reveals that the majority preferred Marathi followed by English and Hindi language.
- Language preferred by the respondents who are reading newspaper reveals that all the faculties preferred to read in Marathi language followed by English and the least preferred language is Hindi.
- The study of topic/areas of reading of newspaper among the science faculties reveals that the majority never preferred editorial (28.4%) however (25.9%) percent opined that they preferred editorial in the newspapers. The majority of 44.4% preferred science and technology followed by national news (37%), International news (32.1%), about famous people (27.2%) and university/education news (22.2%). Commerce faculty reveals that the majority always preferred editorial (36.1%) followed by articles (33.3%) and university/education news (33.3%), business/economics news (30.6%). The majority often preferred to read Literature (33.3%) followed by religions and opinions (27.8%). Arts faculty reveals that the majority always preferred editorial (35.2%) followed by national news (32%) and International News (27%).
- The study of fiction reading habits of science faculty reveals that the majority of 33.3% respondents always read scientific fictions. The majority often read detective (34.6%). However the majority opined that they never read on romance (51.9%) followed by classics (46.9%), fantasy (40.7%), adventure (39.5%) and historical (29.4%). Commerce faculty reveals that very few of the commerce faculty read on romance, detective, classical, and scientific, adventure, fantasy and historical literature.
- 79% science faculty members are member of Public libraries followed by commerce with 52.8% and arts faculty with 44.3%. The study reveals that the majority of 77.8% of science faculty and commerce faculty and 65.6% arts faculty feels that the library literature is useful to develop the reading habits.

Views about Library Collection

- 42.5% science faculty opined that the collection is good and 37.5% opined that the collection is very good. Among the commerce faculties the majority i.e. 47.2% opined that the collection is good and 38.9% opined that the collection is very good. The majority of arts faculty (53.8%) opined that The library collection is good.

- The majority of the faculties are satisfied with the assistance provided in locating the documents by the library staff. The library staff provides assistance in locating the manual catalogue, computerized catalogues, books and documents, Current periodicals, reference books and online information.

Difficulties in developing Reading Habits

- Difficulties faced by science faculties reveals that they are facing problems in developing the reading habits in general but the majority of respondent opinioned that they have little difficulties due to Inadequate resources of parent library (49.4%) followed by locating suitable sources, and problem of understanding research reports and statistics (48.1%), Getting information quickly (46.9%), problem of Finding time to look for / to read information (45.7%), Inadequate reference services / referral services and lack of proper guidance (43.2%), No library facilities in the nearby vicinity of the work place and no library automation (40.7%), material available in different languages and getting up to date material (39.5%)
- Difficulties faced by commerce faculties reveals that they are facing problems in developing the reading habits in general but the majority of respondent opinioned that they have little difficulties locating suitable sources (44.4%) followed by understanding, research reports and statistics (36.1%). The majority of respondents faced considerable problem of finding time to look for / to read information (41.7%) followed by getting information quickly (38.9%).
- Arts faculties reveals that they are facing problems in developing the reading habits in general but the majority of respondent opinioned that they have little difficulties locating suitable sources (48.4%) followed non availability of library facilities in the nearby vicinity of the work place (42.6%), finding time to look for / to read information (39.3%), understanding research reports and statistics (37.7%) inadequate resources of parent library (36.1%), material available in different languages (34.4%), getting up to date material (32.8%) and poor organization of reading material on shelves (29.5%).
- The data was collected from 24 respondents i.e. College Librarians. All the librarians possess Master degree in Library Science and Nine (37.5%) of them have passed NET/SET and Five (20.83%) librarian possessed Doctor of Philosophy in library science. Out of 24 libraries under study only 11 libraries are having semi-professional staff ranging from one to five. The study of financial sources of library reveals that 75% of libraries obtain finances for libraries through parent institution followed by 66.7% from membership fees, 54.2% from fine collection, and 41.7% through UGC and 16.7% through contribution from State Government. The budget under each head is increasing year wise for proper maintenance of libraries.
- The analysis of current library stock shows that 54.1% libraries under study has less than 10,000 book collection. Regarding the back volumes of the periodicals 5 (20.8%) libraries have less than 50 volumes and only GSC, Wardha has 4000 back volumes of periodicals. The study of reference books shows that 14 (58.3%) libraries have less than 1000 reference books and two libraries NACSC, Wardha (4849) and ASM, Pulgaon (4035) has more reference books.
- The analysis of preference of language for general reading habits as reported by the librarian reveals that the faculties prefer all the languages i.e. English, Marathi and Hindi.
- The study of library resources subscribed for reading habits reveals that Magazines are most preferred source subscribed followed by Newspaper and Indian periodical. However it is observed that foreign Journals are least preferred compared to other library sources.
- The study of availability of computers in library reveals that 62.5% libraries have computers and 37.5% do not have computer facility at the libraries.
- Most preferred library software is LIBMAN software used by 37.5% of libraries followed by LIBSOFT used by 8.3%
- 29.2% libraries are connected to central computer with 54.17% libraries having internet connection in the libraries. The average per week internet users varying from 15 to 200 Accessibility of N-list is available at only 33.3% college libraries.
- Teachers need various types of information viz. theoretical, reviews, experimental designs, production materials, computer programs etc. Reviews, State of Arts, Production Material, Economic Marketing, and

Statistical data are occasionally required by the faculty. Standards and specifications are also rarely used by the teachers.

- The main purpose of collecting and using the information by faculty members is teaching purpose. Examination work was reported with occasionally required parameter, Fundamental research- rarely required. Frequently the information is used for writing and publishing papers and participating in seminars and conferences.
- Librarians opined that the indexing and abstracting services provided are satisfactory while 33.3% stated it as poor. Circulation, Content page, OPAC, Display Board, News paper clipping, SDI, CAS, reference service are in good and excellent categories. E-content promotion service is not satisfactory as stated by 45.8% Librarians.
- Librarians adopt various methods and activities to promote reading habits among faculty members and students viz. Orientation of teachers, Library Activities, Teacher Based Activities, Open access system, Book-reviews, Audio/Video sessions, etc.
- Only 5 (20.8%) Librarians stated that the collection in their library is Very Good while 16 (66.7%) said it is Good and 3 (12.5%) said, it is Fair.
- 91.7% librarians provide assistance in using manual catalogues, 58.3% in using OPAC. 95.8 % libraries provide assistance in use of books, current periodicals and reference books. 66.6% libraries also assist in using online information.
- According to the librarians maximum staff co-operate whole heartedly to the users and in few cases non cooperative. Indifferent attitude was also observed in few cases. Rarely is it discouraging.
- Librarians provide assistance to the faculty members in conducting their research at personal level in selection of research topics, research tools, in preparation of bibliography and by providing them bibliographies for research purpose. 95.8% Librarians are satisfied with the services they offer in their libraries.

CONCLUSIONS

The following conclusion can be drawn based on the study

- The information needs of teachers in Wardha district varies from faculty to faculty. Science teachers need Product Material, Equipment and Apparatus related information Theoretical/Basic/Scientific and Technological Research, Experimental Designs, Methods, Process and Procedures, Results and Applications, Standards and Specifications more frequently. The Commerce teachers mostly require Economic and Marketing related information and they also use Theoretical / Basic/ Scientific & Technological / Research related information. Types of information needs of Arts faculty shows highly sought option for Social and Political related option while Theoretical /Basic/Scientific & Technological Research; State of Arts and Reviews; Results and Applications; Statistical related information is frequently required. Patent related information is again occasionally required for science teachers.
- All the teachers use the information for teaching and research purpose though the percentage varies in arts, commerce and science. Science teachers use the information for laboratory works, writing research papers and for setting up and using equipments also. Commerce teachers use the information for fundamental research, Guiding & sharing information with members of the team and also for guiding research. Arts teacher make use of information for Fundamental research, planning activities, guiding research and for preparing speech.
- Research thirst in own field, Self satisfaction/self improvement and desire to achieve professional excellence are the main motivators for seeking information for science teachers. Need to qualify for promotion, Self satisfaction/self improvement and desire to achieve professional excellence are the motivators for commerce teachers. Research thirst, Desire to gain recognition. Self satisfaction/self improvement are the motivators for arts teachers. These conclusions have been drawn from the highly sought options by maximum number of teachers.
- Most frequently used sources of information by science teachers are books, Hand books/Year books/Directories/manuals/Treaties, Review Journals/Abstracting Journals, e-journals and they also attend

seminars and conferences regularly for getting latest developments in their fields. Commerce teachers use books more frequently and rarely use CD-ROM Databases and e-journals. They do discuss with colleagues and attend seminars and conferences regularly. Arts teachers use Books, Hand books /Year books/ Directories / manuals / Treaties, Dictionaries / Encyclopedias and Learned periodicals most frequently. They also discuss with colleagues and attend seminars and conferences regularly.

- Books are more frequently used by teachers because of Simple presentation of text, Format & Appearance, Easy Accessibility and wide subject coverage. Reference books for Format & Appearance and easy accessibility. Journals for Currency & up to date material, prestige & priority and higher standard of presentation. Reports for Bibliographical Reference. Patents are used for Prestige, priority and recognition and as a status symbol.
- Some teachers do not prefer books due to various reasons like Information given is obsolete, Lack of better index and narrow coverage. Reference books for obsolete information, time lag and expensive to own. Journals for narrow coverage. Reports for biased referencing and poor quality. Patents for non-availability.
- The teachers try to collect the information for day to day activities Personal contact and discussions with Colleagues, through Computer Networks and by attending meetings, Symposia, Conferences etc.
- Arts teachers visit libraries more followed by science and then commerce. The teachers mostly need to consult subjects, besides their own field specialization. However the personal subscription to journals is less.
- The teachers have given top priority for the use of Text books, Journal / Periodicals, Popular magazines and Research reports while low priority to Novels, Poetry, Humors, Short stories and Dramas.
- The teachers think that text books and reference book collection in their institute is adequate but journal, Dissertation /Theses and Indexing/Abstracting/Reviewing periodicals are partially inadequate.
- Borrowing privileges, Reference Services, Referral Services and Latest addition lists are the services rated as top priority but Photocopying Services, Inter Library Loan Services, Translation Services are rated as low priority services by the teachers.
- Teachers use Internet mostly for education, news, e-mail and literature search purposes. Often it is used for social networking downloading the courseware and software. Motivation factors are Collaborative Research and desire to keep up to date.
- Limited use of e-books, e-journals and databases is observed. N-LIST facility is also available only in few colleges. Google is the most favoured search engine. The teachers are not fully aware of search techniques but use Boolean operators and case sensitivity options. Slow speed connectivity and downloading problems are the main problems faced by teachers in accessing online information. Internet reading in leisure time is not a popular phenomenon among teachers.
- The teachers recommended proper and well planned user education programmes from their libraries in order to enhance their reading habits.
- News paper is the preferred source of information for leisure reading followed by magazines and general knowledge books. Teachers possess the membership of public libraries and are of the opinion that the public libraries also help them in improving their reading habits.
- Getting information quickly, getting up to date material, Lack of proper guidance, Poor organization of reading material are some of the difficulties reported by teachers in development of their general reading habits.
- Librarians are working hard to improve the reading culture among students and teachers by arranging various activities viz Orientation of teachers, Open access system, Project work method, Classroom library. Celebration of library week, Storytelling method, Book-backs, Quiz-competitions, Book-reviews, Animating stories, Drama, Group-discussion, Audio/Video sessions, Communication Skills Workshops, etc.

SUGGESTIONS

- The challenge for teachers today is to learn new methodologies, new content and new ways of thinking. In order to teach students to read and to maintain their reading engagement, teachers must read extensively.
- The user awareness/orientation programmes/information literacy programmes should be effective and innovative. The librarians should work hard in this direction. The teachers should be trained in locating.

evaluating and using the information from traditional resources as well as from modern sophisticated tools. Librarians should assist faculty Members in learning the use of OPAC, search engines, E-mail and CD-ROM techniques and inform them of the websites databases available through the various networks.

- Special awareness programmes should be conducted for creating awareness about and inculcating skills to retrieval of relevant information from online resources.
- The libraries should organize extension and promotion activities viz.
- Teachers should be asked to make presentations at faculty meetings and in-services based on their recent readings.
- Teachers need to be encouraged to share their experience and research in journals that researchers will read.
- The arrangement of books on the shelves should be as per the classification order so as to ensure an easy and quick way of locating required reading materials.
- There is a need for separate reading room for faculty members, and provide newspapers, magazines, national and international journals, reference books etc., to have the latest information.
- Library should arranged book exhibition frequently which can be help to create the interest among the faculty members and which will help to improve the reading habits as well as developing the knowledge.
- College management should provide infrastructural facilities to the college libraries.
- Reading habits cannot be developed in a day. It's a constant process to be pacified from time to time by motivation. Motivation includes better work culture, infrastructural and other library facilities and feedback from the higher authorities.
- Rewards be offered to the readers on the basis of the knowledge and information. He/she acquired from regular reading.
- Keeping in view of the trends in information sharing and lack of appropriate bibliographic retrieval tools, it is suggested that union catalogue of holding college libraries in Wardha District may be compiled especially for journals, reports and Thesis. This would facilitate inter-library loan among the libraries.
- Libraries should provide accessibility to N-List services.
- In the light of the growing importance of the youth in the affairs of the country, the National Book Trust took an initiative to frame a National Action Plan for the Readership Development among the Youth (NAPRDY) and entrusted the job of undertaking the first ever National Youth Readership Survey from the perspective of book reading habit to the National Council of Applied Economic Research (NCAER). On the similar lines, University Grants Commission can also plan such survey and plan policy for Readership Development among Teachers.

REFERENCES

- Gault, M. (1982). *The Future of the Book: Part II - The Changing Role of Reading*. Paris, Unesco.
 - Srivastavat. (1979). *Problems Faced in the Libraries and Suggestions to Improve Reading Habits*. Kanada.
 - Srivastava, A. P. (1989). Librarian and user interaction. *University News*, 27 (13), 1-5.
- What is Reading?* (n.d.). Retrieved May 12, 2013, from <http://coerll.utexas.edu/methods/modules/reading/01/>

Officiating Principal
Karmavir Mahavidyalaya
MUL, Dist-Chandrapur.

Dr. Anita D. Walke

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2019 Special Issue - 165 (B)

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
R
E
S
E
A
R
C
H
F
E
L
L
O
W
S
A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

This Journal is indexed in :

- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

कार्यकारी प्राचार्य
कर्मवीर महाविद्यालय
मुल, जि. चंद्रपुर.

Page 137

66	लोकशाहीचा आधार गांधी विचार	जोतिराम भाने	319
67	महात्मा गांधी यांचे राजकीय विचार आणि सद्यस्थितीतील भारतीय लोकशाही	डॉ. वनिता साबळे-चव्हाण	321
68	महाराष्ट्रातील कुक्कुटपालन व्यवसायाची सद्यस्थिती आणि व्यवस्थापन	डॉ. सुधाकर जाधव व अभिजीत भामरे	325
69	रविंद्र शोभणेची 'सव्वीस'दिवस : संघर्ष व सर्जनाच्या पाऊलखुणा	प्रा. संजय गोहणे	331
70	सामाजिक न्याय – महिला आरक्षण	डॉ. शोभा चौधरी	341
71	भारतातील जातीव्यवस्था आणि जाती निर्मुलन विषयक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार	डॉ. पद्माकर दारोडे	344
72	टू सर, विथ लव्ह – ई. आर ब्रेथवेट (अनुवाद : लीना सोहोनी)	डॉ. दीपक गायकवाड	348
73	वाटचाल माझ्या देशाची	डॉ. अनिता वाळके	353
74	वीरगळ संग्रहालय : वेळापूर	डॉ. संजय वाघमारे	358
75	जयवंत दळवी यांच्या नाटकांतील मनोविश्लेषण	डॉ. आनंद वारके	364
76	मानवधिकार आणि कामगार (Human Rights and Workers)	प्रा. बालाजी घुटे	370
77	महिला सबलीकरण व पंडिता रमाबाई	डॉ. बावलगावे .चंदन एम .	375
78	क्रीडा क्षेत्र आणि महिला	डॉ. विजय पडवळ	379
79	श्रीमती इंदिरा गांधी : व्यक्ती आणि कार्य	डॉ. महेश गोमासे	381
80	नैसर्गिक आपत्ती आणि शेती व्यवसाय एक विशेष अभ्यास	प्रा. दत्त टाकोळे	384
81	महाराष्ट्रातील जिल्हानिहाय लिंगगुणोत्तराचा चिकित्सक अभ्यास	डॉ. सुदर्शन सोनवणे	389
82	संत संकल्पना व स्वरूप	डॉ. रविंद्र बेम्बरे	395
83	महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या सामाजिक विचारातील स्त्रीवाद : एक अभ्यास	प्रा. महानंदा राऊतखेडकर	400
84	शास्त्रीय संगीतातील महिलांचे कार्य	प्रा. सी. दिपाली पांडे	404
85	राज्यविहीन समाज व आदर्श राज्य अहिंसा प्रधान राज्याची कल्पना	डॉ. महेश मोटे	409
86	दुसरे इंग्रज – मराठा युद्धात नवाब सालाबतखाँची भूमिका	डॉ. संदिप राऊत	413

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

कार्यकारी प्राचार्य
कर्मवीर महाविद्यालय
मुल, जि. चंद्रपुर.

वाटचाल माझ्या देशाची

डॉ. अनिता द. वाळके
मराठी विभाग प्रमुख
सहयोगी प्राध्यापक
कर्मवीर महाविद्यालय मूल
मो. ९४२१७०४७७९

Email. anitawalke2013@gmail.com

रसिक वाचकांनो प्रत्येक दिवशी निघणारा सुर्य प्रत्येकाच्या जीवनात नाविन्यपूर्ण घटना घेऊन येतो. मात्र सुखाचा क्षण असो वा दुःखाचा पण प्रत्येकाची जगण्याची चाललेली धडपड सारखीच! विविध ईच्छा, आशा, आकांक्षा आणि स्वप्नाचे एक गाठोळे घेऊन मी, आम्ही, तुम्ही जगत आहोत, आणि असे जगतांना समाजातील आजच्या वास्तविक घडामोडींवर नजर टाकता दिसलेले चित्र पाहून मन खिन्न होते. १५ ऑगस्ट १९४७ ला आपला देश स्वतंत्र झाला. या स्वातंत्र्याच्या अग्नीकुंडात अनेकांनी आपल्या प्राणाची आहुती दिली. कित्येक स्त्रियांच्या बांगड्या फुटल्या, कित्येक कुटुंब नेस्तनाबूत झाले आणि कित्येक तरुण युवा देशासाठी हसतहसत फासावर चढले. जरा मागे पाहिले की, मग आठवतात जालीयनवाला बाग हत्याकांड या कवितेमधील कवी कुसुमाप्रजांच्या ओळी,

“ पाचोळ्यापरी पडली पाहुनी प्रेतांची रास
नयन झाकले असशील देवा तू अपुले खास
असेल ही वा सैतानाची प्रभुवरी मात
एक जखम अन् नविन येशू तुझ्या काळजात. ” १

अशा अन्याय अत्याचारातून आपला देश मुक्त होऊन स्वातंत्र्याचा उगवलेला सुर्य आपण पाहिला. स्वातंत्र्याचा आनंद सर्वांना घेता यावा म्हणून २८ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वतंत्र्य भारताचे कायमस्वरूपी संविधान तयार करण्यासाठी एक समिती नेमली गेली. संविधानाचा मसुदा सभेपुढे ४ नोव्हेंबर १९४७ रोजी सादर करण्यात आला. या सभेने सार्वजनिक चर्चेसाठी सभागृहात हा प्रस्ताव १६ दिवसांनी खुला केला आणि २ वर्ष, ११ महिने, १८ दिवस चर्चा केल्यानंतर समितीने हा मसुदा अंतीम केला. २४ जानेवारी १९५० रोजी विधानसभेच्या ३०८ सदस्यांनी मसुदा मान्य केला आणि संविधानाच्या दोन हस्तलिखित एक हिंदी व दुसरी इंग्रजी प्रती काढल्या आणि दोन दिवसांनी २६ जानेवारी १९५० रोजी संविधानाची अमलबजावणी झाली. भारत गणराज्य बनले. म्हणजे २६ जानेवारी १९५० रोजी लोकशाही राज्यघटना अमलात आली. लोकांचे, लोकांनी, लोकांसाठी चालविलेले राज्य! हा उत्सव आपण शाळा, महाविद्यालय, शासकीय, निमशासकीय सर्वच कार्यालयात मोठ्या थाटामाटात साजरा करतोय. एका बाजूला आपला स्वातंत्र्य प्राप्तीचा इतिहास आहे आणि दुसऱ्या बाजूला प्रत्येकांचा हक्क, अधिकार ग्राह्य धरून प्रत्येकांच्या चेहऱ्यावर हास्य फुलविणारे संविधान!

आता वर्तमानात डोकावतांना देशाच्या विकासात्मक घडामोडी पाहण्याच्या म्हणून टेलिव्हिजन सुरू करतोय, तर प्रत्येक चॅनल्सवर एकच बातमी, प्रयागराज येथे कुंभमेळा, आज पहिले शाही स्नान, नागासाधुंचे प्रयागराज येथे विमानातून पृष्पवृष्टी करून होत असलेले स्वागत पाहून माझ्या अभिव्यक्तीस्वातंत्र्याला वाचा फुटते आणि वाटते हाच का? माझ्या देशाचा विकास, हिच का? माझ्या देशाची वाटचाल. अशा धर्माधतेच्या कल्पनेच्या जाळ्यात माझा देश किती काळ स्वःताला जखळून घेणार आहे. म्हणतात महाकुंभमेळा म्हणजे सगळ्यात मोठा

कार्यकारी प्राचार्य
कर्मवीर महाविद्यालय
मूल, जि. चंद्रपुर.

धार्मिक उखव. अध्यात्म आणि संस्कृतीचे मिलन. या कुंभमेळ्यात १८० देशाच्या लोकांचा सहभाग. किती विचित्र स्थिती ना! या अशाच ढोंगीसाधुंनी या देशाच्या भगिणींच्या अबुला हात लावला आणि त्यांचीच पायधुनी इथे चालविली आहे. म्हणजे किती आंधळी अंधश्रद्धा म्हणावी. मागील तिन वर्षापूर्वी नाशिक येथे भरलेल्या कुंभमेळ्याचे टि.व्ही वर दाखविलेले वस्त्रहिन साधुचे किळसवाणे चित्र पाहावेसे वाटत नव्हते. आताही सुरू असलेल्या कुंभमेळ्यात नग्न अवस्थेतील साधु महिलांना आर्शावाद देतानाचे चित्र किंवा महिलांच्या डोक्यावर लाथ मारून आर्शावाद देतानाचे चित्र वा एकादा साधु बकरी, बोकडाचे रक्त पित असलेले चित्र पाहून मन सुन्न होते आणि असे प्रकार आज देशात मोठया उत्साहात साजरे होत आहेत.

प्राचीन काळातील संतपरंपरेचा विचार करता संत ज्ञानेश्वरांपासून तर अगदी संत तुकडोजी व संत गाडगेमहाराजांपर्यंत सान्या संतांनी ढोंगी साधुसंतांपासून दूर राहण्यासंबंधी उपदेश केला. संत ज्ञानेश्वरांनी खऱ्या संताची लक्षणे सांगतांना आपल्या अभंगात म्हटले आहे.

“ जो सर्व भुताचे ठाई ! द्वेषाते नेणे काहि
आप परू नाही! चैत्यन्य जैसा
उत्तमाते धरिजे! अधमाते अळेरिजे!
हे काहि चि नेणजे! वसुधा जेवि! ” २

अशी खऱ्या संतांची लक्षणे आजच्या साधुसंन्याशात कुठेही पाहायला मिळत नाही. केवळ पोटभरूपणाची लक्षणे या आजच्या साधुसंतांमध्ये आहे. या संदर्भात संत तुकारामांच्या अभंगाची आठवण होते. ते म्हणतात

“कलियुगी घरोघरी! संत झाले फार
वीतीभरी पोटासाठी! हिंडती दारोदार
मुखे सांगे ब्रम्हज्ञान! जन लोकांची कापितो मान
ज्ञान सांगतो जनाशी! नाही अनुभव आपणाशी! ” ३

असे हे आजचे पोटभरू साधू वैराग्य व त्यागापासून कोसो दूर असलेले मात्र त्यांचेच या देशात गुणगान चाललेय.

वैराग्यमुर्ती संत गाडगेमहाराजांनी सुध्दा अशा ढोंगीसाधुंपासून सतत सावध राहण्याचा इशारा दिला. स्वःताचे चांगले वर्तनच फक्त संत पदविला पोहचवू शकते असे तुकोबा म्हणतात. तरिही दर तीन वर्षांनी होणाऱ्या कुंभमेळ्यासाठी अतोनात पैशाची नासाडी करून देशाच्या आर्थिक तिजोरीवर अतिरिक्त विनाकारण भार पाडला जातो.

एका बाजुला या देशाचा पोशिंदा कर्जबाजारी होत चालला आहे. त्याच्या शेतमालाला योग्य भाव मिळत नाही, म्हणूनच या शेतकऱ्यांच्या दयनीय स्थितीचे वर्णन करतांना इंद्रजित भालेराव सारखे कवी लिहितात,

कशी उन्हात, उन्हात तळतात माणसे
कशी मातीत मातीत मळतात माणसे
इथं डब्यात तुला साखर लागते गोड
तिथ शेतात माझ्या बापाच्या अंगाला फोड! ” ४

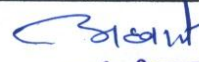

यामुळे हा शेतकरी धडाधड आत्महत्या करतोय. २०१३ मध्ये महाराष्ट्रात ३१४६ शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या, तोच आकडा २०१४ मध्ये ४ हजारावर पोहचला आणि २०१५ मध्ये ४२९९ शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहेत. पुढे हा आकडा वाढत आहे, असे महत्त्वाचे प्रश्न सोडविण्याच्या योजना आम्ही निटपणे आखू शकत नाही किंवा आखल्या तरी त्याची निटपणे अंमलबजावणी आम्हाला करता आली नाही. मात्र धार्मिकतेच्या बाजारीकरणाच्या नावावर लाखो करोडो रूपयाची आम्ही गुलाल बुक्यासारखी उधळण करतोय आणि मिडीयाच्या माध्यमातून सामान्य माणसाला हे चित्र दाखवून भोळ्याभाबळ्या जनतेला धर्माधतेत पुन्हा गुंतवितो.

नागासाधू म्हणजे धर्मरक्षक योद्धा, ज्यांचा संबंध शैवसंप्रदायाशी सांगितला जातो. धर्माच्या रक्षणार्थ नागासाधुंनी अहमदशाहा अब्दालीच्या आक्रमणाच्या वेळेस अब्दाली सेनेशी लढाई केली, म्हणून ते फार पराक्रमी असा इतिहास सांगितला जातो. मग मला प्रश्न पडतो कोणत्या धर्माच्या रक्षणार्थ, ज्या धर्मांनी माणसाला माणूस म्हणून कधीच वागविले नाही. मंदिरातील दगडाच्या जवळ जाण्यास माणसाला नाकारले, माणसांच्या स्पर्शाचा विटाळ मानून वर्णव्यवस्थेच्या नावाखाली आपल्या बंधुभावांना दूर ठेवले. स्त्रीवर्गाची तर या धर्मात अतोनात कुंचबना दासीचे तिचे जीवन, मग अशा धर्माचे रक्षण आम्हाला हवे तरी कशाला? धर्माचे रक्षण करण्याची अशी ही बनवाबनवी करून केवळ सामान्याची दिशाभूल करून या देशाच्या विकासात व प्रगतीत अशा घटना बाधा आणत आहे.

नागा या योद्धासाधुंची संख्या इतकी भरगच्च आहे, तर सामान्य माणसाला पाकिस्तान भारत, चीन भारत सीमेवर कशाला पहारा करावा लागतो. या साधुपैकी काही साधुंची नेमणुक आम्ही तिथे का? करित नाही. काश्मीरच्या अतीदक्ष भागात रक्षणार्थ आम्ही या साधुंना का? पाठवित नाही. मात्र प्रत्येक देशाच्या सिमेवर माझा सामान्य बांधव सैनिक जीवाचे बलीदान करतो. त्यांचे कुटुंब निराधार होते. पण योद्धा म्हणून गुणगान, सन्मान अशा ढोंगी साधुसंताचे होतात. म्हणजे या देशाची संस्कृती पाय वर आणि डोके खाली असलेली दिसते. या कुंभमेळयामध्ये जिथे वस्त्रहिन साधू स्नान करतात, तिथेच या देशाची धुरा ज्यांच्या खांदयावर आहे असे विविध पदभार सांभाळणारे राज्यकर्तेही स्नान करून आर्शावाद घेऊन चुकीच्या धर्माधतेला खतपाणी घालण्याचे काम करतात. सांगितले जात की नागासाधू फार तपस्वी, वस्त्र परिधान न करता फार कठीण पध्दतीने जीवन जगतात, मग या सगळ्यासाधुंनी वस्त्रहिन राहून किती गरजूंना वस्त्र पुरविले. संत एकनाथांनी गरजूंना आपल्या घराची धान्यांची कोठारे खुली करून दिली, मग आजच्या साधुंनी उपाशी राहून किती रंजल्या गांजल्यांची सेवा केली ते तरी सांगावे, काय हे चित्र, कशी होईल माझ्या देशाची प्रगती.

मित्रांनी देशात कितीतरी प्रश्न रखडत पडले आहेत. आजही आम्हाला या देशातील जातीवाद संपूर्णपणे नष्ट करता आला नाही. उच्च वर्णांच्या ओठातील ही भावना कमी झाली असली तरी पोटात अजूनही कायम आहे. म्हणूनच जातीव्यवस्थेवरून होणारे वाद आजही दिसतात. सद्या सुरू असलेल्या आरक्षणाच्या प्रश्नांना वेगवेगळे कांगारे फुटत आहेत. या देशाचा युवा ज्याच्यावर भविष्यात या देशाची धुरा सांभाळण्याची जबाबदारी आहे तो बेरोजगार, नैराश्य, व्यसनाधिनता यात अडकत चालला आहे. खूप मेहनत करून शिक्षणात एक एक पायरी पुर्ण करूनही चांगली नौकरी मिळविण्याची त्याची ईच्छा पूर्ण होत नाही. म्हणून तो आत्महत्या करतोय. ज्याला रोजगार नाही तो इकडेतिकडे भटकतोय. मागील काही वर्षांपासून विविध क्षेत्रातील शासनाची पदभरती बंद असल्यामुळे विविध स्पर्धा परीक्षेची तयारी करणारे युवा तोंडाचा खोडका करून डोळे खोल गेले तरी भरती निघतील या आशेच्या किरणाची आस धरून बसले आहेत. अविकसित

कार्यकारी प्राचार्य
कर्मवीर महाविद्यालय
मुल, जि. चंद्रपुर.

जंगलीभागात राहणारी आदिम जमात आजही पूर्ण विकसित नाही. अन्न, वस्त्र, निवारा या अनिवार्य गरजा देखील त्यांच्या पूर्ण होत नाहीत. मग दवाखाने, टेलीफोन, दळणवळण विकसित होणे दुरच! भटक्या विमुक्तांचा प्रश्न निराळाच, त्यांचे तर नागरिकत्वच नाकारले गेल. का? तर म्हणे त्यांचे राहणे स्थिर नाही. मग ढोंगी साधूसंन्याश्यांचे तरी कुठे ठिकाण असते, मग त्यांच्या अस्तित्वावर कोणी शंका घेत नाही. अशाच ढोंगीसाधुंमध्येच आसाराम, रामरहिम दडलेले असतात, तरीही आम्ही आंधळ्यासारखे वागतो. एकाच देशात एकसारखी रक्ताची माणसे असुनही श्रीमंत गरीब ही दरी कायमच आहे. गुणवत्तेच्या आधारे सामान्यतला सामान्य तरूण पुढे येतोय, पण त्याला मागे खेचण्याचे वेगवेगळे षडयंत्र योजल्या जात आहे. बहुजन वर्गातील स्त्रीयांची अबु लुटली जाते, मात्र भ्रष्टव्यवस्थेमुळे तिला योग्य तो न्याय मिळत नाही. म्हणून सामान्य माणूस आंतकवृत्तीकडे प्रवृत्त होत आहे. शिक्षणाच्या चाललेल्या बाजारिकरणामुळे खचलेले युवा नक्षलवादी होत आहेत. यात त्यांची तरी काय चुक, या व्यवस्थेने त्यांची पिळवणूक केली, मग तो जगणार तरी कसा? अशी ही समाजाची वास्तव स्थिती जेव्हा एखादा साहित्यकार आपल्या लिखानात मांडतो किंवा आपल्या व्याख्यानात बोलतो तर जगातूनच त्याला संपविले जाते. उदा. गौरीलंकेश, कलबुर्गी, नरेंद्र दाभोळकर, कॉंग्रेड गोंविद पानसरे. मग सामाजिक प्रश्नांना कशी वाचा फुटेल जिथे साधु, ढोंगी, बुवा अंधश्रद्धा यापासून सावध करणाऱ्या व्यक्तींनाच मुत्युच्या दारात पाठविले जाते. जितके शिक्षणाचे प्रमाण वाढले तितकेच अंधश्रद्धेचे प्रमाण वाढलेले दिसते. खेडयापासून तर शहरपर्यंत आणि निरक्षरापासून तर उच्चशिक्षितांपर्यंत आज अंधश्रद्धेत अडकत चाललाय. म्हणून नविन गाडी असो वा नविन घर लिंबू मिरची लावल्याशिवाय आम्हाला चालत नाही. अशा छोटयाछोटया घटनेची परिणती मोठया घटनेत होते आणि मग गुप्तधनासाठी बळी घेणारे महागुन्हे समाजात घडतांना दिसतात. अशा घटनेत आकाश येलमुले, युग मेश्राम सारख्या अनेक निष्पाप चिमुरडयांचे जीव जातात, किती ही कुरता! घटनेत समानतेचा अधिकार प्राप्त होऊनही शबरीमल मंदिरात स्त्रीयांना प्रवेश मिळावा म्हणून संघर्ष करावा लागतो. इथे स्त्री स्त्रीच्या विरोधात उभी राहते. कित्येक राज्यामध्ये स्त्रीयांवर आजही अनेक प्रकारचे अन्याय, अत्याचार होत आहेत, असे कितीतरी प्रश्न समोर असतांना आमच्या देशातील शासनकर्ते हवेतसे याकडे लक्ष देत नाही. मात्र धार्मिक उन्माद वाढविण्याऱ्या घटनेला सतत वाव दिला जातो. आम्ही विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या युगात राहुनही खुरचट रूढी परंपरेला आजही चिटकुन आहोत.

या साऱ्या प्रश्नातून माझ्या देशाची सुटका होईल तरी कशी? शेवटी मला एकच मार्ग दिसतो भगवान बुध्दाच्या प्रज्ञा, शील, करुणेचा! बहुजन हिताय बहुजन सुखाय हे मानवतावादी विचारच या साऱ्या परिस्थितीतून बाहेर काढू शकतील. समता, न्याय, सन्मान, मैत्री ही विचारधाराच या देशाला वाचवू शकेल. समाजातील पर्यायाने देशातील द्वेषभाव फक्त करुणेनेच संपविता येतो. बुध्दाच्या विचाराने मार्गक्रमण करून समाजातील प्रत्येक माणसाच्या वागण्यात व वर्तनात सुधारणा घडू शकते व प्रत्येक माणसात बंधुभाव निर्माण होऊ शकतो. आणि महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे समाजातील प्रत्येक व्यक्तीने बुध्दीप्रामाण्य व विज्ञानदृष्टीने विचार केला तर धार्मिकतेच्या चाललेल्या बाजारीकरणातून तो स्वःताला वाचवू शकतो. सोबतच शांती आणि एकात्मतेच्या भावनेने राहुन इतर देशाप्रमाणे मग आपलाही देश विकासाची गगन भरारी घेऊ शकतो. जिथे कुठेलेही प्रश्न, समस्या नसेल. केवळ माणूस हाच केंद्रबिंदू असेल आणि प्रत्येकाला माणुसकीने जगण्याचा अधिकार असेल.

संदर्भ :-

१) संपादक - बा.भ. बोरकर

अज्ञान

कार्यकारी प्राचार्य
 कर्मवीर महाविद्यालय
 मुल, जि. चंद्रपुर.

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7148

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

August-2018

SPECIAL ISSUE-LXII (B)

SAMISHA

Executive Editor:
Prof. Virag Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr. Saujay J. Kothari
Dr. Dinesh W. Nehit
Dr. Shubhangi Dange

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar.
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

कार्यकारी प्राचार्य
कर्मवीर महाविद्यालय

Page 131

24	महिला सक्षमीकरण प्रक्रिया व आजची स्थिती	प्रा.डॉ. अनिता वाळके	103
25	बदलती कुटुंब व समाज व्यवस्था आणि वृद्धांचे प्रश्न किंवा समस्या एक चिकीत्सक अभ्यास	प्रा. सीमा विठ्ठलराव शेते (नवलाखे)	107
26	नोटबंदी आणि विविध घटकावर होणारा परिणाम	डॉ. सुनंदा केवळराम देशपांडे	112
27	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचा परिणाम - एक अभ्यास	प्रा. अरुण एन. गजभिये	116
28	युवाओं पर विज्ञापन का प्रभाव	राजेश लेहकपुरे	120
29	पश्चिम विदर्भातील नैसर्गिक आपत्तीचे विश्लेषण - (२०१२-१३)	राजेश पां. मेश्राम	130
30	मेलघाट के कोरकु आदिवासी बालक और कुपोषण	डॉ. निलेश उ. देशमुख	134
31	आहार, आरोग्य व कुपोषण यातील सहसंबंध	प्रा.वासंती देवीकर/खाडिलकर	140
32	आदिवासी कोरकू समाज	प्रा. डॉ. भूषण आर. बंड	146
33	भारतातील उच्च शिक्षणाची सद्यःस्थिती	प्रा.डॉ.सौ. सुनिता एस.राठोड	150
34	शासकीय योजना व ग्रामीण विकास	सहा. प्रा. एन. आर. भिंगारे	156
35	शैक्षणिक विकासाच्या विविध योजना	प्रा. निता आर. गिरी	159
36	अभिनय: भरतमुनि व स्टानिस्लावस्की	अरुण रा. पवार	161
37	सावित्रीबाई फुले यांचे सामाजिक कार्य	चित्रा सुकदेव पाटील	164
38	२१ व्या शतकात आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील नवीन प्रवाहांमुळे होणाऱ्या सामाजिक व आर्थिक परिणामांची चर्चा	डॉ. पवन आर. नाईक	167
39	भारतातील रोजगारक्षम युवक - काळाची गरज	प्रा. जयंत एम. बनसोड	170
40	छत्रपती शिवरायांचे कृषी कल्याण धोरण	डॉ. अनिल एन. ठाकरे	174
41	मेळघाटातील महिलांच्या आर्थिक परिस्थितीचा आहारावर होणारा परिणाम	प्रा. मोनाली वि. इंगळे	177

कार्यकारी प्राचार्य

4

Website - www.researchjourney.net Email - researchjourney2014@gmail.com

मुल, जि. चंद्रपुर.

Page 132

महिला सक्षमीकरण प्रक्रिया व आजची स्थिती

प्रा.डॉ. अनिता वाळके

मराठी विभाग प्रमुख कर्मवीर महा.मूल

“ कोमल है, कमजोर नहीं तू
शक्ति का नाम ही तेरा नारी है
सबको जीवन देणे वाली
मौत भी तुमसे हारी है !

अशा गीतातून स्त्री शक्तीच्या सामर्थ्याचे गोडवे आपण सतत गात असतो. पण एकंदरीत स्त्री जीवनाचा इतिहास बघता “ न स्त्री स्वातंत्र्यमहती” अशीच तिच्या बदलची समाज व्यवस्थेची भूमिका ठरली होती. साधारणतः भारतीय समाजात प्राचीन काळापासून तर आजपर्यंत पुरुषप्रधान संस्कृती आहे. यात काही अपवादात्मक समाज उदा. केरळमधील नायर समाज, मंगरूळ मधील शेटी, बंगाली समाज व काही भटक्या जमातीत स्त्री प्रधानतेचे प्रमाण दिसत असले तरी सर्वसाधारणपणे भारतीय समाजात स्त्रीयांना दुय्यम स्थानच होते. वेदकाळात मैत्रेयी,गार्गी, सुलभा यासारख्या स्त्रीया ज्ञानाच्या क्षेत्रात पुढे असल्या तरी, सर्वसामान्य स्त्रीची स्थिती फारच वाईट आहे. हिंदु धर्मात तर अनेक जाचक रुढी परंपरच्या बंधनात स्त्री बांधलेली होती. धार्मिक बंधनाच्या ओझ्याखाली दबुन दुःखी, कष्टी जीवन जगत होती. पुरुषप्रधान संस्कृतीत पुरुषाचा स्वभाव अहंकारी बनून अधिकार गाजविण्याची त्यांची वृत्ती सतत वाढत होती. याउलट समाजात स्त्रीला जास्त सोशीक, नम्र, सहनशिल बनत गेल्या. अन्याय सहन करणे हेच आपले जीवन आहे असे त्यांना वाटायला लागले. ‘चुल व मूल’ इतकेच त्यांचे क्षेत्र ठरविले गेले. एका बाजूला स्त्रीया लक्ष्मी, दुर्गा, सरस्वती अशा वेगवेगळ्या देवतांची उपमा देऊन पूजा केली जात होती. तर दुसऱ्या बाजूला तिचा या ना त्या प्रकारे छळ होत होता. संस्कृत महाकवी कालीदास यांनी. स्त्रियां निसर्गताच बुध्दीमान असतात असे म्हटले. तर महात्मा फुलेंनी स्त्री ही निसर्गतः दुर्बल आहे हेच अमान्य केले. ते म्हणतात “जैविक शास्त्रानुसार स्त्री पुरुषांच्या मेंदुच्या घडणीत कोणत्याही प्रकारचा फरक नसतो. एक गर्भशयाची जबाबदारी सोडली तर स्त्री-पुरुष शरीरयंत्रणेत काहीही फरक नाही”, देहबलाच्या कसोटीस भारतीय पुरुषापेक्षा स्त्री कमजोर नाही”, १ अशी सामर्थ्यवान स्त्री पुरुषाच्या हातातील बाहुले बनून नाचत होती. हेतुपुरस्कृत तिला या समाजव्यवस्थेत कमी लेखण्यात आले होते.

महिला सक्षमीकरण प्रक्रियेचे स्वरूप पाहतांना, प्रथम आठवतात हे भगवान गौतम बुध्द, ! बुध्द हेच स्त्री स्वातंत्र्याचे आद्य पुरस्कर्ते होय. भारतीय स्त्रीमुक्तीची खरी बैठक भगवान बुध्दाच्या भक्कम अशा समतावादी तत्त्वज्ञानाच्या पायावर उभी आहे. बुध्दाने समानतेचा उपदेश दिला आणि तो प्रत्यक्षात कृतीत उतरविला. स्त्रियांना धर्मदिक्षेचा अधिकार देणारा बौध्द धम्म हा मानवी इतिहासातला पहिला धर्म होय. मनुच्या जाचक बंधनामुळे स्त्रीमन संवेदनशुन्य, मुकबंधिर झाले होते. पण भगवान बुध्दाच्या स्त्री-पुरुष समानतेच्या उदार आणि उदात्त दृष्टिकोणामुळे, स्त्री स्वातंत्र्याच्या या पहिल्या उद्गात्याच्या शिकवणुकीने स्त्रीयांना वाणीचे सामर्थ्य गवसले. हेच ते सक्षमीकरण प्रक्रियेचे पहिले पाऊल ! प्रथम भगवान बुध्दाने भिक्षुणीसंघ स्थापन करुन त्यांना आत्मोन्नतीचा मार्गच मोकळा करुन दिला. केवळ भिक्षुणीनाच नव्हे तर उपासिका यांना सुध्दा संघटितरित्या शिक्षण देणाऱ्या संस्थांची निर्मिती करुन, स्त्री सक्षमीकरणाला खऱ्या अर्थाने सुरुवात झाली. त्यामुळे परंपरेत स्त्रीकडे बघण्याची जी हीन दृष्टी होती, ती बुध्द काळात बरीच कमी झाली होती “ स्त्री ही बुध्दीमती, शीलवती असून कुटुंबासाठीचा तिचा सेवाभाव आणि तिच्याकडून होणारे मुलांवरील

संस्कार यामुळे ती कर्तृत्वान असतेच, शिवाय त्याच स्त्रीपोटी महान शूर, दिग्विजयी व कर्तृत्वान महापुरुष जन्माला येतात, त्यामुळे ती सासरं, माहेर या दोन्ही कुलाचा तसेच देशाचाही उध्दार करू शकते.", २ असे स्त्री विषयक विचार बुध्द जगाला पटवून देते, यावरून भगवान बुध्दाच्या मनात नेहमीच स्त्रीविषयी असलेला नितात आदर, गौरव, सन्मान दिसून येतो.

वैदिक संस्कृतीच्या प्राबल्याने भारतीय स्त्रियांना धर्मरुढीमुळे व परंपरागत समजुतीमुळे दुःख व उपेक्षा सहन करावी लागत होती. जाचक बंधनामुळे कौटुंबिक, सामाजिक व पर्यायाने आर्थिक परावलंबित्व स्त्रीच्या वाट्याले आले होते. त्यात शिक्षणाचे दारे बंद, म्हणजेच स्वप्रगतीचा कोणताच मार्ग त्यांच्यापुढे नव्हता. भगवान बुध्दाच्या नंतर महात्मा ज्योतीबा फुलेंनी महात्मा ज्योतीबा फुलेंनी स्त्री शिक्षणासाठी धार्मिक आणि सामाजिक पातळीवर पहिले बंड उभारले. यांचे स्त्रीविषयक विचार अत्यंत प्रगल्भ समतेचे आणि ममतेचे होते, म्हणूनच तिच्यातील सामर्थ्य जगापुढे येण्यासाठी प्रथम स्त्री शिक्षित होणे महात्मा ज्योतिबांना महत्त्वाचे वाटले. मुलींना शिक्षण देणे ही, त्या काळातील किती महाभयंकर कल्पना, पण हे आवाहन स्वीकारून ते शेवटपर्यंत पूर्ण करण्याचे कार्य फुलेंनी केले, यामुळे स्त्री शिक्षणाच्या बाबतीत ते युगप्रवर्तक कार्य ठरले. स्त्री शिक्षणाची सुरुवात करतांना प्रथम आपल्याच घरापासून त्यांनी प्रारंभ केला म्हणजेच आपली पत्नी सावित्रीबाईला प्रथम शिक्षण दिले. आणि पुढे सावित्रीबाई शिक्षिका, मुख्याध्यापिका म्हणून स्त्री शिक्षणाचे कार्य ज्योतिबांच्या खाद्याला खादा लावून करू लागल्या. हे सावित्रीबाईंचे व ज्योतीबांवांचे कार्य महिला सक्षमीकरण प्रक्रियेत महत्त्वाचे नाही काय? मात्र पुराणात वर्णन केलेली सत्यवानाची सावित्री जिने यमाकडून स्वतःच्या पतीचे प्राण वाचविले, हे आम्हाला आठवणे, पण सावित्रीबाईंने शेणमाती गोटे अंगावर झेलून सनातनी लोकांचे क्लेश सहन करून स्त्रीला सक्षम करण्याचा मार्ग दिला, याचा मात्र आपल्याला हळूहळू विसर पडतोय.

१९ व्या शतकात महात्मा फुले यांच्या विचारपद्धतीच्या प्रभावाने तयार झालेल्या लेखिका ताराबाई शिंदे यांनी आपले सर्व लेखन स्त्रीशोषणावर लिहून स्त्रीवर होणाऱ्या अन्यायाला वाचा फोडली " स्त्री पुरुष तुलना" नावाच्या प्रथातून त्यांनी विधवाचा पुनर्विवाह, बालविवाह, स्त्रियांवरील अन्याय असे सर्व विचार मांडून स्त्रीला तिच्या अस्तित्वाची व कर्तव्याची जाणीव करून दिली. ही स्त्री सक्षमीकरण प्रक्रियेची वाटचालच होती. पंडिता रमाबाई हया पहिल्याच भारतीय स्त्री ज्यांनी आपल्या भाषणातून भारतीय स्त्रियांना उपदेश केला व महिलांना प्रेरणा दिली. पंडिता रमाबाईंनी "१८८२ मध्ये आर्य महिला समाजाची स्थापना केली. १८८९ मध्ये मुंबईला शारदासदन ची स्थापना केली. बालविधवांसाठी त्यांनी सन्मानपूर्वक व सुखी जीवनाची दारे या संस्थेद्वारे खुली केली" ३ यामुळे मुलींमध्ये क्रांतीकारक परिवर्तन घडले, त्यांच्यातील आत्मविश्वास वाढला व स्त्रियांच्या जीवनात नवा प्रकाश निर्माण झाला. स्वामी विवेकानंद यांच्या मानसकन्या भगिनी निवेदिता मुळच्या आयरिश पण भारतात आल्यावर इथेच एकरूप झाल्या. त्यांनी स्त्री शिक्षणाचे महत्त्व ओळखून मुलींसाठी शाळा सुरु केल्या. त्यांनी स्थापन केलेल्या शाळेत मुलींना लिहिणे, वाचणे, शिवणकाम, चित्रकला, मातीची भांडी तयार करणे, चरख्यातून सुत काढण्याचे शिक्षण दिले. कारण लिहिता वाचता येणे म्हणजेच शिक्षण नव्हे, तर विविध कलेचा उपयोग करण्याचे सामर्थ्य अंगी येणे शिक्षणात महत्त्वाचे असते, असे मत त्यांचे होते. "शिक्षणानंतर तिच्यात राष्ट्रवृत्तीला पोषक अशी विचारसरणी आली नाही. तिला आपल्या गतेतिहासाचा राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून अभ्यास करता आला नाही. देश कसा आहे यांची अंधुकशी कल्पनाही नाही, तिला खरे शिक्षण मिळाले. नाही असे म्हणायला हवे " ४ अशा विचारसरणीतून त्यांनी भारतीय स्त्रियांचा देदीव्यमान इतिहास समाजापुढे ठेवून स्त्री शिक्षणाचा आराखडा तयार करावा, यावर भर दिला. डॉ. अनी बेझंट यांनी सुध्दा राष्ट्रनिर्माणासाठी भारतीय स्त्रियांची उन्नती महत्त्वाची मानली. व

ज्याप्रमाणे कोणताही पक्षी पंखशिवाय उडू शकत नाही , त्याप्रमाणे स्त्रीची उपेक्षा करुन कोणत्याही राष्ट्राची उन्नती होऊ शकणार नाही” ५ असे विचार मनाशी ठेवून त्यांनी भारतीय स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी परिश्रम घेतले. स्वातंत्र्य सेनानी सरोजिनी नायडू यांनी भारतीय स्त्रियांची उन्नती हे आपल्या जीवनाचे सुन्न बणविले. स्त्री सुधारणेसाठी प्रयत्न करतांना त्यांनी त्या काळात हैद्राबादसारख्या ठिकाणी महिलांमध्ये असलेली पडदा पध्दती व चेहरा बुरख्यात झाकण्याची चाल यातून स्त्रीयांना बाहेर काढण्यासाठी प्रयत्न केलेत. म्हणूनच आज अनेक राज्यातील मुस्लीम स्त्रीसुध्दा बुरख्यात न राहता स्वतःच्या पायावर उभी दिसते, इतकेच नव्हे तर काही मुस्लीम स्त्रीया स्वतःच्या कुटुंबांची जबाबदारी पार पाडतांना दिसतात. तसेच आपल्या नवऱ्यावर, कुटुंबावर आलेल्या संकटातून त्यांना बाहेर काढण्यासाठी जीवाचा आटाविता करतांना दिसते 'दोर' या सिनेमातील जिन्नत ही नायीका याचक उत्तम उदा. आहे. ती स्वतःच्या जीवनाबरोबर स्त्री स्वातंत्र्याच्या संकल्पनेचाही विचार देऊन जाते. स्त्रीशिक्षण क्षेत्रात महर्षी धोडो कर्वे यांची कामगिरी सुध्दा महत्त्वाची दिसते. त्यांनी खेड्यात प्राथमिक शाळा सुरु करुन स्त्रीशिक्षण हे पुरुषांच्या शिक्षणाइतकेच महत्त्वाचे आहे. ही बाब सर्वांना पटविली अशा अनेक समाजसुधारकांच्या छोट्या छोट्या प्रयत्नातून सक्षमीकरणाची वाटचाल सुरु असली तरी सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेला खऱ्या अर्थाने मुर्त स्वरुप मिळाले ते कायदयाच्या पाठबळाने ! म्हणजेच महिला सक्षमीकरण प्रक्रियेत भारतीय घटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य व योगदान अत्यंत महत्त्वाचे ठरते. या देशातील प्रत्येक व्यक्तीला 'माणुस' म्हणून जगण्याचा हक्क आहे, मग ती स्त्री असो वा पुरुष हाच धागा धरुन न्याय, समता स्वातंत्र्य बंधुता या तत्त्वप्रणालीवर आधारित केलेली घटनेची रचना महिलांच्या जीवनात परिवर्तनाचा प्रकाश सुर्य उरला. स्त्री शिक्षणाची सुरुवात तरी झाली असली जरी समाजात शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रसार होणे आवश्यक होते. याशिवाय समाजातील स्त्रियांचा दर्जा सुधारणे शक्य नव्हते. म्हणूनच राज्यघटनेतून स्त्री- पुरुष समानतेचा पुरस्कार करुन स्त्री शिक्षणावर प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष भर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिला. हिंदु कोडबिलामुळे स्त्रीशक्ती आणखी मजबुत झाली. महिला सक्षमीकरणाची व्याख्या पाहतांना संधी वंचित महिलांना कोणत्याही भेदभावाशिवाय प्रगती करण्याची संधी देणे, संधीवंचित स्त्रीयांची दुर्बलता नष्ट करुन तिच्यात शरीर व मानवी बुध्दीमुळे स्वत्त्वाची जाणीव व स्वतः बदलची जागरूकता निर्माण करणे अशी ही स्त्रीला स्वयंविकासासाठी प्रवृत्त करणारी ही संकल्पना खऱ्या अर्थाने इथुन साकार व्हायला लागली. पुढे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्री स्वातंत्र्याच्या पुरस्कारासोबत अनेक सभा, संमेलने, महिला परिषद यातून स्त्रीला तिच्या हक्क व सामर्थ्याची जाणीव करुन दिली. यांमुळे स्त्रीया निर्भय होऊन त्यांच्यातील आत्मविश्वास वाढला, जिद्द वाढली आणि आता स्व सामर्थ्याची स्त्रीला ओळख होऊन जगावर आपल्या विचारांची, कर्तृत्वाची छाप पाडू लागल्या. स्त्रीशिक्षण स्वातंत्र्यबरोबरच स्त्रीला कौटुंबिक जबाबदारीची जाणीवही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी करुन दिली व कुटुंबांचा घटक म्हणून स्त्रीला कणखरपणे वागण्याचा आदेशही दिला.

यांमुळे आजची स्त्री उच्चविभूषीत होऊन उच्चतमपदी पोहचली आहे. विविध क्षेत्रात स्त्री पुरुषांच्याबरोबर कार्यरत होऊन राष्ट्रविकासाच्या कार्यात निर्णयक्षम बनली आहे. आज भारताची वेगवान धावपट्टी म्हणून हिमादास हिने सुवर्णपदक पटकाविले आहे, जिम्नॉस्टीक स्पर्धेत दिपा कर्माकर हिने जागतिक स्तरावर आपली छाप पाडली. विविध स्वयंसेवी संस्था, महिला बचत गट, पंचायत राज या माध्यमातून स्त्रीने उदयोग क्षेत्रातही स्वतःची वेगळी ओळख निर्माण केली आहे. पण ही सक्षमीकरण प्रक्रिया केवळ उच्चवर्णीय स्त्रीयापुरतीच मर्यादीत राहता कामा नये, ती तळागाळापर्यंत पोहचली पाहिले, कारण आजही खेड्यात व महानगरपालिकेतील एखादी स्त्री

सरपंच वा महापौर असली तरी कारभार मात्र तिचा नवराच बघतो, ही सामान्य स्त्रीची आजची स्थिती आहे. उच्च पदावर असलेली सामान्य स्त्री घरी मात्र शोषितच आहे. विविध मार्गाने स्त्रीवर होणारा अन्याय, अत्याचार वाढतच आहे आता हे कुटेतरी थांबविण्याची आज नितांत गरज आहे.

संदर्भ :-

- १) भगवान बुध्द, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय स्त्री
— सुशिला मूलजाधव
कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद
- २) तत्रैय —
सुशिला मूलजाधव
कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद
- ३) स्त्रीविचारधन प्रा. माधवी कवि
उन्मेय प्रकाशन पूणे
- ४) तत्रैय प्रा. माधवी कवि
उन्मेय प्रकाशन पूणे

अ. ए. व. व. व.

कार्यकारी प्राचार्य

कर्मवीर महाविद्यालय

मुल, जि. चंद्रपुर.

UNIRESEARCH

Indexed in DRJI & Indian Citation Index Double Blind Peer Reviewed Journal
UGC Approved List No. 63005 **Cosmos Impact Factor - 3.020 [2015]**

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग
University Grants Commission
quality higher education for all

[Home](#) [About Us](#) [Organization](#) [Commission](#) [Universities](#) [Colleges](#) [Publications](#)

UGC Approved List of Journals

Page No. 1 of 1
Showing 1 to 1 of 1 entries
show 25 entries Search

View	Sl.No.	Journal No.	Title	Publisher	ISSN	E-ISSN
	1	63005	Uniresearch- Multidisciplinary International E-Research Journal	International Research Fellows Association	23214963	

PREVIOUS 1/1 NEXT

[For students](#) [For Faculty](#) [More](#)

मूल, जि. चंद्रपुर.

SWANERJAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
110, WILSON ROAD, CHENNAI - 600 028

23	गोर संवेदना अभिव्यक्त करणारा लेखक : रावजी राठोड	- प्रा. व्ही. बी. राठोड	124
24	ग्रामीण कथाकार व्यंकटेश माडगुळकर	- सुनिता मोटे	129
25	मला उध्वस्त व्हायचंय : एक चिंतन	- प्रा. अनिता वाळके	134
26	'नाच ग घुमा' मधील स्त्री चित्रण	- कविता पाटील व डॉ. मनीषा नेसरकर	137
27	वैदिक जीवन व्यवस्थापन	- प्रा. संजीवनी नेरकर	142
28	स्त्रिया आणि शुद्रातिशुद्रांच्या शिक्षणाच्या प्रणेत्या : ज्ञानज्योती सावित्रीबाई फुले	- डॉ. अनिल पवार	147
29	महात्मा गांधींचे स्त्री सबलीकरण विषयक विचार	- डॉ. आर. बी. शेते	151
30	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्त्री विषयक विचार	- प्रा. नेमीचंद चव्हाण	155
31	भारतातील स्त्री हिंसा आणि मानवी हक्क	- श्रीमती सुप्रिया देसाई	163
32	सम्राट अशोकाचा धम्म व आधुनिक इतिहासातील योगदान	- सुनिता पाटील	166
33	भारतातील बौद्ध स्तूप : एक चिकित्सक अभ्यास	- प्रा. लता आंदे	170
34	स्वतंत्र भारतातील समाज वादाचे स्वरूप	- प्रा. रजनी बोबडे	176
35	भारतीय समाजातील कुपोषणाची सद्य स्थिती	- डॉ. विलास चव्हाण	180
36	शासनाची मनोर्धर्य योजना : एक समाज शास्त्रीय विश्लेषण	- प्रा. जगदीश ससाणे	184
37	महाराष्ट्र राज्य निवडणूक आयोग आणि निवडणूक सुधारणा	- हर्षमंत पत्रलिंग	189
38	जल-व्यवस्थापन : एक अध्ययन	- डॉ. सुरेश बन्सपाल	192
39	डी स्पेस प्रणाली आधुनिक पद्धतीने माहिती संग्रहण : जतन आणि प्रतीप्राप्ती करण्यास उपयोगी	प्रा. हितेश त्रिजवासी व प्रा. दीपक घुगे	195
40	२१ वे शतकातील शैक्षणिक ग्रंथालयासाठी विपणन एक वरदान	- श्रीमती प्रीती पाटील	201
41	वाचक व त्यांच्या वाचन सवयी व बदलते ग्रंथालय	- श्री. अनिकेत वारूळकर	209
42	'गोदान' में महानगरीय और ग्रामीण जीवन कि यथार्थ प्रासंगिकता	- प्रा. शांताराम वळवी	216
43	गोर बंजारा समाज कि मान्यतायें	- डॉ. दत्ता जाधव	221
44	धर्डे जेंडर विमर्श ' और हिंदी नाटक	- डॉ. भानुदास आगेडकर	226
45	हिंदी साहित्य में दलित विमर्श	- नयन भादुले -राजमाने	232
46	वेबसाईट : स्वरूप एवं संकल्पना	- डॉ. दीपक तुपे	235

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- Executive Editor-

3

कर्मवीर महाविद्यालय
 मल. जि. चंद्रपूर

Page 127

'मला उद्ध्वस्त कायचंच' - एक चिंतन

प्रा. अनिता वाळके
मराठी विभाग प्रमुख
कर्मवीर महा.मूल.

'मला उद्ध्वस्त कायचंच' हे मालिका अमर शेख यांचे आत्मचरित्र. या आत्मचरित्रातून लेखिकेने आपला अनुभव अगदी स्पष्ट आणि उघड शब्दांत लिहून आपले मन मोकळे केलेयं, हे वाचून खरंच अंगावर काटा तर उभा राहिलाच, सोबतच स्त्रीयांवर होणाऱ्या अन्यायाची ही व्यथा वाचून पुर्वीपेक्षाची या पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेची चीड निर्माण झाली. स्त्रियांच्या जिवनात असलेल्या अनेक असह्य वेदनेचे हे एक गाठोडे, जणू या आत्मचरित्रात साठवलेले दिसतेयं. ज्याप्रमाणे कल्पनेतेला अश्वस्थामा कपाळावर जखम घेऊन फिरतोय, त्याप्रमाणे वास्तवात जखम घेऊन जगणारी ही या आत्मचरित्राची लेखिका. पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या निखान्यावर सतत चालत जगणारी, कधी हिंमतीने तर कधी लाचार बनून. एखाद्यावर जिवापाड प्रेम करण्याची ही इतकी मोठी सजा !

पण यात आश्चर्य तरी काय? पुरुषप्रधान संस्कृतीचा पगडा 'न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति' या वचनाप्रमाणे स्त्रियांवर नाना प्रकारची बंधने मात्र पुरुषांने बाहेरख्याली असणे ही समाजाची अलिखित मान्यता पध्दत. स्त्रिने मात्र तिची मर्यादा ओलांडता कामा नये, तिने पायरी सोडू नये ही, समाज परंपरा. याच परंपरने मालिका अमर शेख आणि त्यांच्या सारख्या कित्येक स्त्रियांचे जिवन उद्ध्वस्त झाले व होत आहे. म्हणूनच या आत्मचरित्रात लेखिका स्पष्टपणे म्हणतात "बाई जोपर्यंत लज्जा, संकोच न त्यागाची सहनशिल वस्त्र उतरवत नाही, तोवर तिचं भोगणं, तिचं दुःख हे दुर्लक्षित किया गृहीत धरलं जातं न स्त्रीच दुःख गृहीत धरल जाण, हे ज्या समाजाला मान्य असतं, तो समाज तिला कौतुक, सहानुभूती किया वाटोळ या तीन गोष्टीशिवाय दुसर काहीही देऊ शकत नाही. समाजाला ते बळी जाणं अंगवळणी पडतं, सवयीचं होतं," १. हे लेखिकेचे मत अगदी वास्तवदर्शी चित्र आहे."

बालपणी सुंदर सुंदर स्वप्ने उराशी बाळगून जगणाऱ्या ह्या अनेक तरुणी, बालपणापासून आई-वडीलांच्या प्रेमळ छायेत वाढतात. लेखिकाही तशाच स्वच्छंद वातावरणात वाढल्या, बहरल्या धुंदपणे बरसणारा तो पाऊस मनसोक्त झेलत, बेहोश होऊन त्या आनंदात स्वतःला झोकून देणे, पाऊस सुरू असला की, गरम, वाफळता चहा पिणे, थंड पावसाळी हवा घेणे ही पराकोटीची सुखाची कल्पना घेऊन जेव्हा त्या संसारात पदार्पण करतात. मात्र काही दिवसातच फुले हातात येण्याऐवजी काटेच जास्त रुततात. कोमेजलेल्या फुलासारखे जीवन वाटचाला येते. मग तोडलेल्या फुलांला पाणी शिंपडून शिंपडून टवटवी आणण्याचा प्रयत्न करावा, तरी ते सुकतच जावे, असे जीवन लेखिकेच्या वाटचाला आलेले दिसते.

एखाद्या कलाकृतीत विविध रंग भरतांना तिचे सौंदर्य खुलत जावे, तसे अनेक छंदातून लेखिकेचे जीवन खुलले होते. वाचनाची त्यांना खुप आवड, त्यातून विचार करणे, स्वप्न पाहणे, डोळे मिटेपर्यंत स्वतःच अंतर्मुख होणे हे त्यांचे दिवसभण्यांचे चक्र यातून साकारलेले त्याचे काव्य, मग त्यांची कविता प्रत्येक कवितेगणिक चेहरा बदलू लागली. कवितेत सामाजिक संदर्भ, दुःख, न कुठल्या तरी द्वांदिचा बदलची चीड येऊ लागली. काव्याच्या या धुंदीबरोबरच चित्र काढणे, रेडिओच्या गाण्यांवर बेभान नाच करणे, हे सर्व छंद लेखिका मनापासून जोपासतांना आनंदी कायची. हेच कवी मन घेऊन जगणारी कवयित्री नकळत दुसऱ्या कवी मनाकडे आकर्षित झाली. "सुरुवातीच्या गाठीभेटी काव्यमय, हलक्या वातावरणात घडत घडत दोन कवी मनाने जवळ येणे चालू झाले. त्यांच्या पूर्वायुष्याची कोणतीही चाहुल नसतांना, एक संवेदनशिल कवी आणि माझ्या प्रतिमेत फिट बसणारा मर्दानी,

कलंतर, हलवा माड्यावर प्रेम करणारा कवी भेटला" २. असे लेखिका लिहितात, म्हणजेच किती गोड असेल तो क्षण, पुण हा क्षण आयुष्यभर जपता आला असता तर, जगात दुःखाला जागाच उरली नसती.

लेखिकेच्या इथपासून सुरु झालेल्या या प्रेमाच्या प्रवासाला सुखाचे कांसे होते. एकदा लेखिकेला काजण्या निघाल्या, अंगात ताप फणफणत होता, त्या माशासारख्या तळमळत होत्या. आपला चेहरा कुणालाही दाखविण्याची इच्छा नसतांना गुलाबाच्या फुलांचा गुच्छ घेऊन येणारा व मला भेटून जाणारा हाच प्रियकर, पुढे आपल्या भावनेची कदर करणार नाही असे यकचितही लेखिकेला वाटले नसावे, पण पुढचा प्रवास पाहतांना एक मुलगा होताच स्त्रीच्या अस्तित्वाचा आनंद पुरुषांच्या आयुष्यातून वजा होतांना लेखिकेचा अनुभवच नव्हे तर असे अनेक स्त्रीयांच्या अनुभवातून दिसते. ज्या क्षणी खऱ्या अर्थाने नवऱ्याच्या सोबतीची नितांत गरज असते, पण त्यावेळेस नवऱ्याला वेळ असु नये, ही किती मोठी शोकांतिका. हळूहळू कमी बोलणे, लहान बाळाकडे लक्ष न देणे ह्या पुरुषवर्गाच्या क्रिया सुरु होतात. पुर्वीपासूनच शारीरिक यातना भोगत आलेली ही स्त्री आपल्या नवऱ्याच्या बदलल्या वागणुकीमुळे वा व्यवहारामुळे सतत मानसिक दडपणाखाली रहायला लागते. घराकडे दुर्लक्ष, पैशाची कमतरता, खर्चाचा डोंगर यामुळे घरी भाडण्याचे प्रमाण सतत वाढत जाते. काळ कोणताही असो, मुलांचे अतिरेकी लाड, करणारी ही पुरुष प्रधानव्यवस्था, त्यामुळे पोरानं काहीही वाईट केल, तरी त्याला पाठीशी घालणं ही जगाची रित, त्यामुळेच पुरुषाला प्रचंड प्रसिद्धीच्या लाटेवर बसवलं जातं आणि मग तो छोट्या छोट्या चुकांबरोबर मोठी चुक करतो. पण त्याला जराही पश्चाताप होत नाही. लेखिकेच्या जिवनातही हेच घडत, एका मुलीसोबत आपल्या नवऱ्याचे असलेले संबंधाचे प्रकरण उघडकीस येते. हा लेखिकेच्या जिवनातील आयुष्यभर झालेला पहिला आघात. कदाचित अनेक स्त्रियांच्या जीवनातील अनुभव लेखिकेच्या तोंडून प्रतिनिधी म्हणून येतोय. ज्यांच्यावर सर्वस्व उधळलं, तो मला फसवू शकतो. माझी प्रतारना करू शकतो, ही भावनाच किती महाभयंकर होती ! याहीपेक्षा पुरुष किती विचित्र वागू शकतो, याबाबतीत लेखिका सांगतांना म्हणतात, एकदा तर नऊ महिन्यांच्या छोट्या बाळालाच जबरदस्तीने आईच्या कुशीतून बाप ओढून नेतो, किती मरणांतिक ती कळ ! अनेक घटनांमुळे आधीच अंगात त्राण उरलाच नसतांना उरली सुरली ताकदही हिसकावली जाते. पुढे वारंवार अंगावर हात टाकणे, भाडणे यामुळे संपूर्ण आयुष्यच उद्ध्वस्त, झालेलं, पण पुरुषात बदल होण्याची, स्वतःला सुधारण्याची कोणतीच लक्षणे न दिसणे, अशा परिस्थितीत तोंड देत जगणे किती असह्य व कठिण असावे, तरीही स्त्री अंतःकरणातील सारे दुःख दाबून जगण्याची धडपड करते, मार्ग शोधते. एखाद्या उंच कठड्यावरून कुणी ढकलून घावे, आणि शरिराच्या प्रत्येक अवयवाला इजा झालेली असतांना जीव जात नाही म्हणून जगण्याची धडपड करावी लागायची, अशीच लेखिकेच्या मनाची छिनछिन्नि अवस्था, त्यातच पुन्हा माफीनामा पत्र आणि नाती तुटून नये म्हणून स्त्रीने माघार घेऊन चुका माफ करून पुन्हा जवळ जावे, तर तेच प्रसंग, तेच जीवन, तिच भाडणे, यातून मुक्त होण्याचा मार्ग असुनही त्यातच गुंतून राहणे पण आपण जे भोगलेय ते इतर स्त्रियांनी भोगू नये अशी मात्र लेखिकेची धडपड दिसते.

समाजात स्वतःच्या जीवनाप्रमाणेच अनेक स्त्रियांवर हा अन्याय होतोय, याची अनेक उदाहरणे मालिका शेखनी आपले मन सांगतांना दिलेले आहे. एखादा पुरुष बायको गावंढळ आहे. म्हणून तिला गावालाच ठेवून घेतो. ती छोट्याशा बाळाला घेऊन उन्हातान्हात नवऱ्याला शोधते. ती अड्याणी असली तरी आपल्या नवऱ्यावर एकनिष्ठ प्रेम करते मात्र त्या स्त्रिला जावुटोणा करणारी खेडपट बाई असा आरोप करून तो नवरा पुरुष सोडचिड्डी देतो व दुसरे लग्नही करतो का ? तिच्याशी लग्न करतांना तिच्या गावढळपणा दिसल्या नव्हत्या. एखाद्या पुरुषाला बायको पोर असे कुटुंब असतांनाही, तो चाळीतच एक बाई ठेवतो, बायकोने रंगेहात पकडले, इज्जतीचा भाजीपाला केला, तरी पुन्हा तेच तेच कृत्य, पुढे दार पिऊन घरात तमाशे, यामुळे बायको नाईलाजाने फटके देते, त्यावरही हा पुरुष पिसाळून तिचा एखाद्या पुरुषांशी संबंध नसतांनाही नाच जोडून आरोप करतो.

दारुच्या नादात कितीतरी पुरुषांनी आपले संसार उद्ध्वस्त केलेत, हे स्वतः लेखिकेने पाहिले होते. स्वतःच्या संसाराचा गाडा चालवतांना अनेक दुःखी स्त्रियांच्या त्या आधार बणल्या होत्या. अनेक दुःखी स्त्रियांना त्याच घर म्हणजे माहेर वाटायचे ऐरवी एक कुटुंब नीट पोसता येत नसतांना पुरुष तीन तीन बायका करित होत. का ? लैंगिक असमाधानी पणा, नव्हे तर पौरुष बायविण्याचा केवळ मार्ग म्हणून. सर्वच पुरुषमंडळीच हे घाणेरड जग पण लेखिकेला या जगाचा हेवा वाटतो नी कुतुहल सुध्दा ! "कारण कुठेली राहायचे, कसही जगायचे तरी आयुष्यातल्या उतरत्या काळात कर्तृत्वाला सार्थ अभिमान न समाधानही मिळवायचं !" ३. वाईट या गोष्टीच वाटत की, आपला पती दुसरे लग्न करतोय, या व्यतिरिक्त बाहेरची अंगवस्त्रे निराळीच, पण या गोष्टीचं बायकांना फारस काही वाटत नाही. नवऱ्याच्या या जाचासोबतच सासू-सासरा आणि नातेवाईकांची वेगळीच कटकट. मुलगा कसाही असो, सुनेला कसे छेडता येईल हा विचार, मग निसर्गाने स्त्रीला ही सहनशिलता का ? दिली, ती नसती तर किती बर झाले असते, असेही लेखिकेला वाटते.

म्हणजेच काळ कोणताही असो, स्त्रियांच्या वाटचाला आलेले कष्ट दुःख न संपणारेच ! या पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेला तिच्या कष्टाची, प्रेमाची किंमत नसतांनाही, मनात धुसमटत तो उकिरड्यावरचा संसार टिकविण्याची स्त्रीची चाललेली कविलवाणी धडपड, तरीही या समाजव्यवस्थेत पुरुषाला लगाम, व्यसन घालण्यासाठी कुठलेही भावनीक लगान नाही म्हणून स्वतःलाच उद्ध्वस्त करण्याचा लेखिकेच्या मनातला विचार हदयाला स्पर्श करून जातो.

शेवटी हे आत्मचरित्र वाचतांना भालचंद्र नेमाडेच्या कवितेच्या ओळी आठवतात.

"कशा रांगोळ्या काढता तुम्ही, घरदांज व्यथांनो

कुणासाठी ही अबोल, संथ वाट पाहणी

उबरठ्यात रुतवलेल्या बांगळ्यांच्या नक्षीलाच कळगारी."

संदर्भ :-

१. मला उद्ध्वस्त व्हायचंय-मालिका अमर शेख प्रकाशन रिया पब्लिकेशन्स ६६७-ई- शामराव विडुल बँकेच्या शेजारी शाहपूरी २ री गल्ली, कोल्हापूर ४१६००१ पेज नं. १
२. तत्रैव - पेज २
३. तत्रैव- ४